

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**МІЖНАРОДНЕ БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ:
ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ
НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

Київ 2013

УДК 327.7:355.02(477)

М 58

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

Автори:

Парахонський Б. О., д. філос. н., проф.;

Яворська Г. М., д. філол. н., проф.;

Резнікова О. О., к. е. н.

За загальною редакцією *Кононенка К. А.*

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

М 58 **Міжнародне** безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова ; за ред. К. А. Кононенка. – К. : НІСД, 2013. – 56 с.

ISBN 978-966-554-203-2

Досліджено процеси змін, що відбуваються в сучасному міжнародному середовищі безпеки, та визначено їхній вплив на національну безпеку України. Розглянуто дію «жорстких» та «м'яких» загроз безпеці в умовах глобалізації. Ідеться про визначення загроз за ступенем і масштабом їхніх наслідків, а також за засобами, які при цьому використовуються, та чинниками, які в них задіяні. У цьому ракурсі докладно проаналізовано особливості глобального безпекового середовища і визначено роль новітніх викликів та загроз, актуальних для України.

Окрему увагу приділено характеристиці європейського довкілля безпеки та впливові євроінтеграційних процесів на безпеку України. Подано аналіз особливостей безпеки держави в добу глобалізації та представлено засоби національного реагування на зовнішні виклики та загрози.

ISBN 978-966-554-203-2

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2013

ЗМІСТ

Вступ	4
I. ЗМІНИ МІЖНАРОДНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В ПОСТШПОЛЯРНУ ДОБУ	6
1. «Жорсткі» та «м'які» загрози безпеці.....	6
2. Україна у сфері дії нових безпекових загроз	10
II. ГЛОБАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ БЕЗПЕКИ	12
1. Конфлікт цінностей	12
2. Загострення геополітичного суперництва та боротьба за ресурси	16
3. Нерівномірність соціально-економічного розвитку та маргіналізація країн і регіонів	20
4. Ерозія державності. Розпад політичних утворень і виникнення феномену «держав, що не відбулися»	23
5. Неконтрольоване поширення зброї масового ураження (ЗМУ) та звичайних озброєнь.....	26
6. Інформаційні технології впливу на безпеку держави	28
7. Загострення локальних конфліктів	32
8. Міжнародний тероризм.....	34
9. Глобалізація криміналу	37
10. Нелегальна міграція та неврегульованість прикордонного режиму.....	38
III. ЄВРОПЕЙСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ БЕЗПЕКИ	41
1. Європейська система безпеки: оптимальна модель і реальний стан.	41
2. Безпекове середовище України у європейському контексті	43
3. Вплив євроінтеграційних процесів на безпеку України.....	45
IV. БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА НАЦОНАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАГУВАННЯ НА ЗОВНІШНІ ВИКЛИКИ Й ЗАГРОЗИ	47
Висновки	51

ВСТУП

На міжнародну безпеку, як і на національну безпеку країн, дедалі більше впливають процеси глобалізації. Вони визначають головні тенденції розвитку світової економіки та політики, а також призводять до кардинальних змін у міжнародному безпековому середовищі, яке стає дедалі більш динамічним і суперечливим.

Під впливом глобалізації відбуваються трансформації у міжнародній системі, розширюється склад учасників міжнародного політичного процесу. Разом із національними державами на сучасній світовій арені діють міжнародні об'єднання, організації та інші недержавні актори. Водночас відбувається послаблення базових інститутів міжнародного регулювання, які виявляють недостатню ефективність у протидії сучасним викликам і загрозам.

Головні позиції в наднаціональних і транснаціональних інституціях займають провідні держави світу, які здебільшого і домінують у глобальних економічних процесах та впливають на вирішення проблем міжнародної безпеки. Водночас відбувається посилення впливів транснаціональних корпорацій та фінансових груп на економічний і суспільно-політичний розвиток національних держав, що супроводжується зниженням ролі останніх у вирішенні широкого кола питань політики та безпеки на світовому, регіональному й національному рівнях.

На тлі посилення взаємодії і взаємної залежності країн світу формуються нові «центри сили», конкуренція між якими за вплив та ресурси постійно зростає. Збільшується рівень відкритості міжнародної системи, що відкриває нові безпрецедентні можливості й водночас формує нові загрози та виклики безпеці на глобальному, регіональному та національному рівнях. Нагальною потребою стає створення більш гнучких систем безпекової взаємодії, здатних швидко й ефективно реагувати на нові виклики.

Нове розміщення й співвідношення політичних сил порушує баланс сил та інтересів у світі, змінює характер, масштаби й зміст колишніх викликів, загроз і ризиків. Регіональні й локальні безпекові виклики дедалі більше глобалізуються, набуваючи більш комплексного характеру.

Процеси глобалізації перетворилися на найважливіший чинник впливу на безпекову та оборонну політику провідних країн світу на найближчу, середньо- та довгострокову перспективу, що ставить *перед нашою державою нагальне завдання визначити та оцінити характер і значущість сучасних викликів і загроз для її національної безпеки.*

У глобалізованому суспільстві негативні наслідки глобалізації значно більше вражають державу, яка залишилася поза межами простору розвинених країн світу. Україна знаходиться на стику країн, які отримують переваги глобалізації, і тих, які зазнають її негативних наслідків. Об'єктивна неможливість швидкої інтеграції України до Європейського Союзу перетворює її на плацдарм для з'ясування стосунків між Заходом і Сходом. Ситуація невизначеності, у якій з огляду на це опинилася Україна, диктує свої правила гри, за якими наша держава має здійснювати непослідовну та прив'язану до політичної й економічної кон'юнктури політику. В умовах *дестабілізації міжнародного простору безпеки це підвищує вірогідність реалізації потенційних безпекових викликів для України.*

I. ЗМІНИ МІЖНАРОДНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В ПОСТБІПОЛЯРНУ ДОБУ

1. «Жорсткі» та «м'які» загрози безпеці

Складність різноспрямованих чинників, що діють у глобальному міжнародному середовищі, вимагають створення нових концептуальних підходів до безпеки. Особливістю глобалізаційних загроз та викликів є те, що вони можуть походити зі сфери, що не контролюється окремими державами, а на відміну від загроз геополітичного типу, формуються позадержавними суб'єктами, які внаслідок глобалізаційних процесів набувають міжнародної ваги та прагнуть впливати на політику окремих держав.

Сучасний технологічний, економічний, інформаційний розвиток призвів до появи широкого спектра загроз нового типу й підсилив дію вже відомих загроз, таких як тероризм, «неспроможні» держави, розповсюдження зброї масового ураження, кібертероризм. Це посилює невизначеність міжнародного простору безпеки, а в деяких випадках провокує міжнародних акторів на випереджувальне застосування силової політики. Нинішні безпекові загрози мають тенденцію перетворюватися на транскордонні й транснаціональні, а загрози економічного та екологічного характеру є глобальними за своєю природою.

Загалом загрози безпеці класифікують за різними ознаками: за масштабами поширення (*глобальні, регіональні, локальні*), за співвідношенням суб'єктів, що є джерелом загрози та її ціллю (*симетричні, джерелом та ціллю яких є держави, і асиметричні, створювані позадержавними суб'єктами і спрямовані на держави*), за історичною вкоріненістю (*традиційні й нетрадиційні*), за відносним часом появи (*традиційні й нові*) тощо. Інколи у фокусі уваги опиняється відразу кілька ознак, наприклад масштаб і зміст конфлікту, спричиненого дією загрози, разом з характером учасників (загрози геополітичні, міжцивілізаційні, міжнаціональні, міжетнічні тощо). Зрозуміло, що такий підхід припускає віднесення однієї й тієї самої загрози до різних типів. Наприклад, *тероризм* є одночасно загрозою *асиметричною, нетрадиційною і новою*. При цьому кожна з підстав класифікації загроз має відносний характер.

У період існування біполярного світу головною загрозою міжнародній безпеці вважалося ядерне протистояння між «західним» і «східним» блоками. Це не виключало існування таких загроз, як тероризм, організована злочинність, нелегальна міграція, економічна нестабіль-

ність, загрози довкільлю тощо, але проблеми воєнного протистояння надавали їм другорядного статусу. І тільки по закінченню «холодної війни» усі ці загрози були усвідомлені як головне джерело ризиків для глобальної безпеки¹. Ці загрози позначають також як нові, або нетрадиційні, які разом із традиційними воєнними загрозами визначають характер сучасного безпекового середовища.

Унаслідок стрімких змін, що відбуваються в характері сучасного безпекового середовища, існує потреба реконцептуалізації та подальшого уточнення типів новітніх загроз. Відповідно, крім розподілу на «традиційні» та «нетрадиційні», сучасні безпекові загрози ще характеризують як «жорсткі» (*hard security threats*) та «м'які» (*soft security threats*). Власне «м'які» і «жорсткі» загрози корелюють із розрізненням двох типів безпеки – відповідно «жорсткої» (*hard security*) і «м'якої» (*soft security*). «Жорстка» безпека включає воєнні та оборонні аспекти національної безпеки держави, натомість «м'яка» безпека зосереджується на потенційних політичних, соціальних та економічних викликах національній безпеці². Іншими словами, «м'яка» безпека включає в себе майже все, крім суто оборонних питань³.

Фактично йдеться про визначення загроз за *ступенем і масштабом їхніх наслідків*, а також за *засобами*, які при цьому використовуються, та *чинниками*, які в них задіяні. Так, війна, тероризм і розповсюдження зброї масового ураження потрапляють до категорії «жорстких», натомість зміни клімату, занепад довкілля, проблеми бідності, поширення інфекційних захворювань вважають «м'якими». Цей перелік не є вичерпним, до «м'яких» загроз зараховують й нелегальну міграцію, торгівлю людьми, міжетнічні конфлікти, а також кібертероризм, здатний заподіяти велику шкоду економічній і соціальній структурі країн, проти яких він спрямований.

Між «жорсткими» і «м'якими» загрозами немає чіткої межі⁴. Крім того, важливо, що їхня дія в багатьох випадках має ефект взаємного

¹ *Non-Traditional Security Threats and Regional Cooperation in the Southern Caucasus* / ed. by Mustafa Aydin. Amsterdam et. al: IOS Press, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ebooks.iospress.nl/Download/Pdf/25365

² *Moustakis F. Soft Security Threats in the New Europe* / F. Moustakis // Marshal European Centre for Security Studies, *Managing the Challenges of Soft Security Threats in the 21st Century* / C. George. – Report of the Conference April 7–9. – 2003. – P. 6.

³ *Becher K. «Soft security» with Russia after 11 September*, The International Institute for Strategic Studies / K. Becher [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iiss.org/publications/russia-regional-perspectives-journal/volume-1---issue-1/soft-securitywith-russia-after-11-september>

⁴ *Uğur Ziyal. Re-conceptualization of soft security and Turkey's civilian contributions to international security*. *Turkish policy Quaterly*. Summer, 2004 / Ziyal Uğur [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishpolicy.com/category/86/2004-2>

підсилення. Найважливіше, що «м'які» загрози за певних умов здатні легко перетворюватися на «жорсткі», а деякі загрози здатні належати до обох типів одночасно. Випадки, коли кошти, отримані від торгівлі наркотиками та нелегальної міграції, використовуються на фінансування незаконної діяльності терористичних угруповань, можуть бути прикладом того, як терористичні організації перетворюють «м'які» загрози на «жорсткі». Через це тероризм на сьогодні розглядається водночас і як «жорстка», і як «м'яка» загроза⁵.

В умовах глобалізації «м'які» загрози безпеці постійно збільшують свою вагу. На думку експертів, дія деяких із таких загроз особливо помітно виявляється на теренах посткомуністичних держав⁶, які перебувають у стані трансформації. *Таким чином, Україна потрапляє до зони підвищеного ризику з погляду дії «м'яких» загроз, притаманних глобальному середовищу безпеки⁷.*

Крім поділу сучасних загроз на традиційні й нетрадиційні та «жорсткі» і «м'які», зберігають своє значення й інші характеристики, зокрема оцінка загроз за масштабами дії, поділ їх на внутрішні й зовнішні, тощо. Проте у нинішніх умовах ці ознаки не мають сталого характеру, наприклад, відсутня чітка межа між внутрішніми та зовнішніми загрозами.

За *масштабами дії* можна говорити про загрози глобального (загроза світової війни, міжнародний тероризм, виснаження світових енергоресурсів, екологічні катастрофи тощо), регіонального (регіональні конфлікти) та локального (у межах окремої держави) типу. За своїм характером виокремлюють загрози та виклики геополітичного (порушення балансу сил, розподіл світу на сфери впливу, політичний контроль над іншими державами тощо), міжцивілізаційного (конфлікт цивілізацій, світових релігій, Заходу і Сходу тощо) або міжнаціонального (конфлікт між державами) чи міжетнічного (між окремими етносами) рівня.

Як видно, усі ці загрози або виклики є *традиційними*, тобто такими, що супроводжують людство протягом тривалого історичного часу.

⁵ *Alfonso Rincón*. Soft-security within the Euro-Mediterranean partnership. University Institute for European Studies / Alfonso Rincón, Luis Emilio Ramos, Lucana Estévez. – CEU San Pablo University. Madrid, Spain, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.go-euromed.org

⁶ *Swanström Niklas*. Traditional and Non-Traditional Security Threats in Central Asia: Connecting the New and the Old / Niklas Swanström // The China and Eurasia Forum Quarterly. – Volume 8. – No. 2 (2010). – P. 35–51.

⁷ *Alexander Bogomolov*. A Ghost in the Mirror: Russian Soft Power in Ukraine: Briefing Paper / Alexander Bogomolov, Oleksandr Lytvynenko. – Chatham House, January 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/181667>

У процесах їх подолання світова спільнота набула великого досвіду, часто у спосіб масштабних зіткнень – релігійні та світові війни, створення і крах колоніальних імперій, ядерне протистояння часів «холодної війни» тощо.

Для запобігання та протидії таким загрозам створені світові та регіональні міжнародні організації з їх потужними і розгалуженими структурами. Свою функцію у міждержавному спілкуванні виконують норми міжнародного права та договірна система. Склалися також норми поведінки держав, які діють у міжнародному середовищі відповідно до рівня їх цивілізованості.

Разом з тим процеси глобалізації вносять корективи у розуміння традиційних загроз, характер їх дії та наслідки. Основними джерелами руйнівних конфліктів на межі тисячоліть Є. Камінський вважає, зокрема, розрив у темпах економічного розвитку різних країн у комбінації з демографічним вибухом у менш розвинених державах, забруднення навколишнього середовища у відсталих країнах, перспектива воєнних операцій терористів, технологічне відставання як чинник розколу міжнародного співтовариства, потенціал тотального фінансового колапсу⁸.

Разом із традиційними на перший план виходять нові, *асиметричні* загрози, або (за іншою класифікацією) *м'які*, що зазвичай формуються способом нарощування суперечностей у світовій політиці та економіці на основі нерівномірного розвитку країн – міжнародний тероризм, нелегальне поширення наркотиків та зброї, неконтрольована міграція, інформаційні війни, нарощування розриву між провідними країнами та іншими країнами світу тощо, які впливають на регіональну і глобальну безпеку і є тіньовою стороною глобалізації світових процесів. Сучасна ситуація у сфері безпеки визначається переміщенням центру ваги з класичних (зокрема, збройного вторгнення) до нетипових (асиметричних), або «м'яких» загроз. Серед глибинних причин виникнення нових загроз – бідність, недостатність ресурсів, економічна неспроможність, егоїзм розвинених країн, неврегульованість конфліктних ситуацій тощо. З другого боку, такі загрози можуть формуватися внаслідок створення відповідних умов у межах тієї або іншої країни, або, навіть, за сприяння тих або інших держав.

Новітні загрози мають комплексний характер і переважно спрямовані проти окремої людини, її прав та інтересів, а також проти нормального життя і розвитку суспільства та держави. У кожній із названих

⁸ Камінський Є. Міжнародна безпека у XXI столітті: загальний прогноз / Є. Камінський // Дослідження світової політики. – 2001. – Вип. 15. – С. 3.

сфер формуються відповідні, більш конкретні виклики та загрози, які істотно впливають на міжнародну безпеку в цілому або діють в окремих регіональних системах міжнародних відносин.

2. Україна у сфері дії нових безпекових загроз

Не всі внутрішні загрози мають зв'язок із процесами глобалізації, і не всі глобалізаційні виклики та загрози мають однакове значення для тих або інших держав. Так, наприклад, певні прояви організованої злочинності можуть мати лише внутрішнє значення. Нелегальна міграція становить більшу небезпеку для розвинених країн Заходу, тоді як для України більший ризик має транзит мігрантів її територією. З другого боку, міжнародний тероризм в умовах України має значення лише як потенційна загроза, хоча для низки західних країн це реальність. Водночас у сучасних умовах будь-яка держава не може «дозволити собі розкіш очікувати, доки «м'які» загрози перетворяться на «жорсткі», незалежно від того, наскільки віддаленими вони є, бо в добу глобалізації відстань стає відносним поняттям»⁹.

У сучасних умовах Україна, як і інші нові незалежні держави, зіткнулася з украй гострим протиріччям: з одного боку – інтереси становлення і зміцнення державності вимагають інтенсифікації процесів культурного відродження і розвитку національної ідентичності, з другого – процес модернізації соціально-економічної системи потребує найширшої відкритості країни, внаслідок чого суспільство стає об'єктом інтенсивних, далеко не завжди бажаних, політичних, економічних, соціальних і культурних впливів.

Істотною відмінністю сучасного міжнародного середовища безпеки є та обставина, що нації сьогодні зіштовхуються, скоріше, з ризиками і небезпеками, аніж із ворогами, що є величезним зрушенням у їхній власній природі¹⁰. У сучасних умовах шукати зовнішнього ворога у вигляді тієї або іншої країни або блоку держав виглядає дещо архаїчним, хоча це може бути з огляду на потреби самопіару тих або інших політичних сил.

У цьому контексті важливо, що серед державницьки налаштованих українських політиків будь-які інші держави не розглядаються як вороги, хоча прояви недружньої політики з того або іншого боку існують. У Законі України «Про основи національної безпеки України»

⁹ *Uğur Ziyal*. Re-conceptualization of soft security and Turkey's civilian contributions to international security / Ziyal Uğur // *Turkish policy Quarterly*. – Summer, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.turkishpolicy.com/category/86/2004-2>

¹⁰ *Гіденс Е.* Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гіденс. – К.: Альтерпрес, 2004. – С. 18.

(2003 р.) *загрозливими визначаються лише певні дії з боку інших держав, але не самі держави.*

Тут, зокрема, визначено і конкретизовано загрози в найважливіших сферах життєдіяльності держави. До зовнішніх загроз віднесено територіальні претензії, зовнішній тиск на політику держави, іноземне втручання у внутрішні справи, зовнішні дії, спрямовані на послаблення економічного суверенітету держави, інформаційні спецоперації проти стабільності у державі та встановлення зовнішнього контролю за її інформаційним простором тощо. До внутрішніх загроз відносять корупцію, організовану злочинність, політичну нестабільність, демографічну деградацію, сепаратизм, слабкість державних інститутів тощо.

До особливого типу загроз можна віднести політичні, економічні, військово-політичні загрози національним інтересам і безпеці України, які, будучи за формою вияву внутрішніми, за джерелами виникнення є зовнішніми. До них можна віднести кризи у постачанні і транзиті енергоносіїв, зовнішню підтримку внутрішньої нестабільності та сепаратизму, діяльність міжнародного криміналу, терористичних організацій на території України тощо. Слід зазначити, що відсутність чіткої межі між внутрішніми та зовнішніми загрозами є однією із суттєвих ознак сучасного безпекового середовища.

II. ГЛОБАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ БЕЗПЕКИ

1. Конфлікт цінностей

Ціннісні системи різного порядку та характеру відносяться до традиційних для світової спільноти суперечностей. Найбільші конфлікти цього типу породжувалися під час протистояння двох світових соціально-економічних систем – соціалістичної та капіталістичної з відповідними системами цінностей. Світовий порядок означав, зокрема, що в зоні своїх впливів наддержави можуть поводитися як їм потрібно з огляду на власні інтереси.

В умовах радянського режиму утверджувалася мілітарна психологія населення, особливо під час сталінської доби. Але пізніше офіційною ідеологією радянського керівництва стає принцип мирного співіснування та визнання існування разом із класовими загальнолюдських цінностей, однаково притаманних обома світовим системам. І попри його переважно пропагандистський характер, слідування цьому принципу сприяло утворенню системи ОБСЄ, механізмів контролю і гальмування гонки озброєнь тощо. Війни США та СРСР у В'єтнамі та в Афганістані в 60–80-ті роки ХХ ст. стимулювали нарощування пацифістських настроїв у світі та сприяли переходу до неконфронтаційних ідеологічних схем.

Базовим принципом сучасного політичного мислення стає те, що формування дієвої системи стабільного світу можливе лише за умов реалізації *концепції рівної безпеки* для всіх людей, а не тільки для окремих держав або блокових структур. Ці уявлення є основою для імплементації принципу захисту прав людини як одного з головних у системі міжнародної безпеки.

Після завершення «холодної війни» глобальний конфлікт ціннісних систем у традиційному геополітичному розумінні був майже ліквідований. В умовах інтенсивного формування всесвітньої цивілізації не тільки ядерна, а й будь-яка масштабна війна втрачає сенс. Наприклад, нема потреби боротися за енергетичні та інші ресурси, якщо їх можна придбати на світових ринках.

Хоча теоретично збройні засоби вирішення міжнародних проблем мають начебто остаточно вичерпатися і поступитися місцем мирним знаряддям вирішення конфліктів, рівень загроз у воєнній сфері залишається високим. Після Другої світової війни майже не велося масштабних війн у традиційному розумінні, але натомість здійснювалися численні військові операції чи то під виглядом допомоги союзнику, чи

то протидії терористам або повстанцям. Унаслідок застосування новітніх технологій у військовій справі змінюється характер військових операцій, зростають масштаби руйнівних наслідків.

Під впливом процесу глобалізації у сучасному світовому розвитку відбуваються динамічні, часом радикальні зміни, які потребують нових підходів та істотного переосмислення. Ліквідація біполярності ще не відміняє конкуренції доктрин і стратегій, боротьби за домінування способів інтерпретації та розуміння сучасності, не заперечує можливість націй та держав конструювати власні порядки реальності, а отже, вступати між собою у суперечності, що можуть призвести і до збройних конфліктів. Сучасний світ виявився неспроможним подолати істотні суперечності свого існування. Процеси, пов'язані із закінченням «холодної війни», сприяли формуванню нових проблем у системі міжнародної безпеки.

Такі країни, як США, переважно дотримуються стратегії лідерства завдяки формуванню власної моделі керування процесами світового розвитку на основі своєї системи цінностей. Пануюча модель політичного мислення у США базується на протиставленні «Захід та інші». Політичні ідеологи європейських країн також ще далекі від того, щоб не декларативно, а реально відмовитися від принципу європоцентричності, і на практиці часто прагнуть стверджувати вищість цінностей європейської цивілізації, що викликає певне роздратування з боку низки неєвропейських країн. Небезпечним наслідком цього є виникнення нових ліній поділу, відокремлення «своїх» від «чужих», «європейців» від «неєвропейців» тощо.

Свої амбіції щодо посилення власних впливів у глобальному вимірі має Китай. Не відмовляється від імперської традиції і Російська Федерація. У підсумку ідея поліцентричності світового порядку не може стати на заваді перспективі відтворення нового варіанту біполярного світу (наприклад США – Китай) або послабити прагнення однієї наддержави утвердити своє монопольне становище.

З легкої руки С. Хантінгтона дуже поширеними стають уявлення про зіткнення цивілізаційних ціннісних систем як джерело майбутніх глобальних конфліктів. Відбуваються спроби замінити схему біполярного світового порядку на «багатополюсну». Але якщо подивитися більш уважно, можна зрозуміти, що уявлення про побудову т.зв. багатополярного світу фактично є не чим іншим як традиційним перерозподілом світу на сфери впливу між кількома світовими потугами. Зрештою, всі ці міркування знаходяться у межах старих конфронтаційних стереотипів бачення міжнародних відносин, коли потенційну загрозу одна держава традиційно очікує передусім з боку інших держав. З цьо-

го погляду конфлікт ціннісних систем не зникає з порядку денного світового розвитку, а лише набуває іншого виміру – міжцивілізаційного протистояння або зіткнення світових центрів (полосів) сили.

У сучасних умовах набуває більшого прискорення процес глобалізації культури, що стимулює, відповідно, новий тип ціннісного конфлікту: культура масового споживання вступає у дедалі більшу суперечність із традиційними цінностями культури різних народів, що призводить до напружених ситуацій у ментальній сфері. З одного боку, є небезпека розчинитися у світовій масовій культурі, а з другого – дотримуючись традиційних настанов, опинитися на узбіччі прогресу.

Конфлікт цінностей за схемою «Захід та інші» виявляється, зокрема, у спробах силовим способом нав'язати цінності західної демократії та ліберальної економіки іншим культурам і цивілізаціям, які перебувають в іншому ціннісному вимірі й не готові беззастережно адаптувати цінності Заходу. Це було відчутно під час кампаній в Іраку та Афганістані, де спротив був обумовлений не тільки силовими та політичними чинниками, але й культурно-цивілізаційними.

Водночас у цих конфліктах значну роль відіграє такий глобалізаційний чинник, як боротьба за ресурси. У сучасних умовах світові ресурси завжди притягуватимуться до багатих країн, а отже, посилюватиметься диференціація багатих і бідних країн. Це, на думку В. Горбуліна, «може остаточно підірвати віру у міф щодо універсальності західних цінностей лібералізму і демократії, викликати новий сплеск політичної активності незахідних суспільств, у тому числі у вигляді ісламського фундаменталізму»¹¹.

Заперечуючи можливість всеохоплюючого домінування США на світовій арені, Росія начебто прагне до створення такого багатополосного світового порядку, де не буде диктату однієї держави чи групи держав. Але разом з тим РФ продовжує вважати регіони свого близького оточення, країни СНД зоною свого виключного геополітичного впливу, де фактично припускається її диктат.

Російська зовнішньополітична доктрина припускає силове втручання «на захист» російськомовного населення в інших державах СНД, що було підтверджено під час російсько-грузинського конфлікту серпня 2008 р. За існуючих умов характерною ознакою зовнішньої політики Російської Федерації є намагання утримати геополітичний контроль за ситуацією в межах пострадянського простору, що суперечить євроінтеграційному курсу України та низки інших держав цього простору.

¹¹ Горбулин В. Без права на покаяння / В. Горбулин. – Харьков : Фолио, 2009. – С. 302.

В основі цього конфлікту, так само як і кризових ситуацій в українсько-російських відносинах, фактично лежить конфлікт цінностей – системи державницького авторитаризму в РФ та системи демократичних цінностей в Україні. Глобалізаційний складник конфліктних напружень у відносинах – у визначенні способів інтеграції пострадянських держав у світову макроцивілізаційну систему – безпосередньо, у якості суверенних держав, або опосередковано, через євразійську регіональну модель під контролем Москви. У контексті російської геостратегії Україна має увійти в інтеграційне формування на пострадянському просторі під домінуванням Росії.

На національному рівні Україна стикається з проявами сепаратизму, а також із небажаними наслідками міжетнічних і міжконфесійних процесів, що відбуваються на ціннісній основі. Відмічають також значні відмінності в менталітеті й ціннісних орієнтаціях населення західної та північної частини країни, з одного боку, та південно-східних регіонів – з другого. Самі по собі ці суперечності можуть бути подолані внаслідок зваженої державної політики, але в умовах зовнішнього тиску та глобалізаційного вибору України між різними зовнішніми векторами розвитку ці тенденції можуть набути небезпечних масштабів і поставити під питання принцип цілісності держави.

Нова парадигма формування світового порядку та міжнародних відносин ґрунтується на тому, що світовий геополітичний простір поділений не стільки між великими державами зі сферами їх впливу, а скоріше, внутрішніми лініями напруженості між зоною, де панує закон і міжнародне право, де пріоритетними є права людини, і зоною, яка характеризується зневагою до закону, численними локальними конфліктами, гіпертрофією сил кримінального гатунку тощо – всім тим, що загрожує безпеці, стабільності й розвитку людської цивілізації.

Процеси глобалізації, які спонукають до дедалі більшого усвідомлення принципів єдності світу та неподільності безпеки, вимагають, щоб місце конфронтаційної моделі міжнародних відносин посіла нова система світового порядку, яка будуватиметься вже не на протистоянні різних світових потуг, а на їх консолідації. Зрозуміло, що реально така консолідація відбуватиметься під гаслами боротьби проти спільних загроз, але дії в напрямі «консолідації проти» з часом може перетворитися на більш глибоку, конструктивну «консолідацію за» на основі позитивних загальнолюдських цінностей.

Більшість дослідників сучасних процесів у сфері міжнародних відносин вважає, що національна безпека зараз не може бути гарантована без тісної співпраці із впливовими міжнародними структурами безпеки субрегіонального, регіонального та глобального рівнів. Але

ефективність функціонування міжнародних структур безпеки значною мірою стримується недосконалістю існуючих механізмів міжнародного правопорядку, що ставить під питання міжнародне право загалом.

Можна говорити про необхідність формування такого світового порядку, в якому домінуватиме система міжнародного права (відповідним чином оновлена й розвинена), яка має ефективну силову підтримку з боку міжнародних структур безпеки. У глобальному вимірі – це крок до створення більш ефективної, ніж Рада Безпеки ООН, форми світового уряду.

2. Загострення геополітичного суперництва та боротьба за ресурси

У сучасному світі глобальні суперечності між великими державами розгортаються в умовах глобалізації, тобто в умовах їх зростаючої економічної та політичної взаємозалежності, коли вигоди від прямих військових зіткнень і перемоги над ворогом значно поступаються місцем вигодам від взаємного співробітництва.

На місці однополюсного світового устрою із домінуванням США, що склався після закінчення «холодної війни» і діяв приблизно до середини першої декади XXI ст., *активно формуються нові, складні та багатовимірні моделі міжнародної взаємодії.*

У новому світовому порядку США зберігають провідну роль, але намагаються робити це іншими, більш гнучкими методами, спираючись не стільки на власну одноосібну волю та власні можливості, скільки на широке залучення інших країн та інтеграційних утворень до спільного виконання тих або інших тактичних і стратегічних завдань. Водночас збільшують свою вагу інші центри впливу. На Європейському континенті такими є насамперед Європейський Союз і Російська Федерація.

У світі змінюються геополітичні конфігурації, посилюється *суперництво провідних глобальних та регіональних потуг за перерозподіл сфер впливу*, зокрема у пострадянському просторі. У регіоні об'єктивно присутні інтереси найбільш впливових світових держав, взаємини між якими не набули стійкого позитивного характеру, що особливо небезпечно за теперішніх умов позаблоковості України. На цьому тлі молоді незалежні держави, в яких відбуваються складні суспільно-політичні трансформації, через певну політичну та стратегічну невизначеність стають об'єктами асиметричного тиску – політичного, економічного, інформаційного.

Посилюється конкурентна боротьба між провідними світовими потугами у політичній, військовій, економічній, гуманітарній і безпековій сферах. *Зростання конкуренції між світовими центрами впливу* (США – Китай, США, ЄС – РФ) нині відбувається без протистояння на рівні збройного конфлікту. Водночас збільшення кількості світових центрів впливу завдяки динамічно зростаючим державам (Китай, Індія, Бразилія, Мексика), які створюють конкуренцію для існуючих суперпотуг, ускладнює характер міжнародних відносин.

США продовжують зберігати провідну роль у світових політичних процесах і концентрують увагу на вирішенні глобальних проблем, намагаючись позиціонувати себе, скоріше, як арбітра стабільності міжнародної системи, ніж прямого учасника регіональних систем міжнародних відносин. Переорієнтація зовнішньої та оборонної політики США у напрямку Азійсько-Тихоокеанського регіону, яка спостерігається останніми роками, свідчить, що нині саме в цьому регіоні, а не в Європі США вбачають свої головні безпекові виклики. Відносини з Китаєм набувають для США значення домінуючого зовнішньополітичного вектору.

Протягом останніх років у відносинах між США і РФ, попри оголошену у 2009 р. політику «перезавантаження», продовжували загострюватися суперечності, викликані серйозними розбіжностями з низки міжнародних питань, зокрема розширення НАТО, створення системи ПРО США в Європі, сирійської проблеми. США відмовляються також визнавати право РФ на створення зон власних «привілейованих інтересів» на пострадянському просторі.

Загалом зміни у зовнішній політиці США, пов'язані зі зміщенням пріоритетів у бік Азійсько-Тихоокеанського регіону, дедалі більше призводять до зменшення уваги до пострадянського простору, що негативно позначається на балансі сил та інтересів у регіоні Східної Європи (зокрема довкола України), досягнутому попередніми роками. У перспективі це може стати викликом українсько-американським відносинам і стратегічному партнерству між Україною та США.

Європейський Союз останніми роками перебуває у стані перманентної фінансової кризи, що гальмує реалізацію стратегії перетворення ЄС у світового геополітичного гравця. Нові міжнародні реалії стимулюють Європу до посилення власної безпекової політики з розрахунком на власний безпековий та військовий потенціал, який на сьогодні не є достатнім. Це створює значний виклик для нинішньої архітектури європейської безпеки.

Загалом загострення суперечностей між США/НАТО та РФ із широкого спектра питань стратегічної стабільності (ПРО, оновлення Договору про звичайні збройні сили в Європі, іранська ядерна програма

тощо), низька ефективність існуючих глобальних і регіональних безпекових механізмів (ООН, ОБСЄ), неспроможних ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для вирішення кризових ситуацій, гальмування впровадження Спільної політики безпеки і оборони ЄС створюють серйозний виклик для архітектури безпеки в Європі, підвищуючи ризики для України опинитися у «сірій зоні» поза системами безпеки, що діють на континенті.

Водночас зростання конкуренції між РФ та ЄС за впливи на пострадянському просторі, проявом якого у 2012 р. стала боротьба між двома взаємовиключними інтеграційними проектами, що пропонуються Україні (Угода про асоціацію з ЄС і Митний союз РФ, Білорусі та Казахстану з перспективою його перетворення на Євразійський союз), надзвичайно *підвищує тиск на нашу країну цих двох світових потуг*. Невизначеність східної політики ЄС створює додаткові виклики для України й регіону Східної Європи загалом, провокуючи *ситуацію нестабільності*.

Останніми роками продовжує зростати роль **Китайської Народної Республіки** як глобального гравця у сучасній системі міжнародної безпеки, що викликає певне занепокоєння з боку інших впливових світових держав. Китай, маючи значні фінансові та економічні ресурси, використовує їх для посилення свого політичного впливу у різних регіонах світу. Підписана у 2012 р. угода між КНР та Україною щодо модернізації українського аграрного сектору та вугільної галузі свідчить про відмову КНР визнати виключне право РФ на власну зону інтересів на пострадянському просторі. *Економічна експансія Китаю ускладнює загальну картину геополітичних впливів у регіоні, що означає збільшення різноспрямованого тиску на Україну з боку основних міжнародних гравців*.

Зниження ефективності міжнародних механізмів контролю за розповсюдженням зброї масового ураження і засобів її доставки призводить до *порушення стратегічної стабільності у світі*. Посилення цього чинника, передусім через прагнення низки політичних режимів до розробки ядерної зброї (або окремих її компонентів) та засобів її доставки, стимулює інтерес до наявних розробок і спеціалістів у інших державах, у т.ч. й в Україні.

В умовах глобальних змін *посилюється роль силової політики*. Провідні світові потуги приймають на озброєння концепцію «упереджувальної оборони», що передбачає дії поза межами національних кордонів, використання силових структур з метою захисту економічних інтересів, розв'язання завдань постконфліктного врегулювання, боротьби з міжнародним тероризмом. При цьому підвищується значення комплексних, системних підходів до вирішення питань розвитку та ре-

формування сектору безпеки, з огляду на нагальні потреби безпекової політики XXI ст.

Посилення войовничості, агресивності та конфронтаційності у поведінці та діях на міжнародній арені низки провідних держав щодо просування своїх національних або корпоративних інтересів, недостатня ефективність (за цих обставин) існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності для молодих демократій реально загрожує розколом еліти, а то й усього суспільства, відволіканням ресурсів держави на внутрішню боротьбу, виснаженням економічного потенціалу країни.

Розвинені держави дедалі більш гостро відчувають обмеженість силових ресурсів в умовах зростання суспільних потреб, що зумовлює виникнення у них мотивів щодо застосування різних моделей домінування у тих чи інших регіонах світу. Поява нових викликів, пов'язаних із дефіцитом життєво важливих ресурсів і зростанням цін на них, призводить до посилення у світі конкуренції за доступ до природних ресурсів, що супроводжується зростанням конфліктного потенціалу у відповідній сфері. Як механізми політичного впливу окремими країнами дедалі частіше використовується встановлення контролю за маршрутами постачання життєво важливих природних ресурсів і диктат цін. Протягом 2012 р. в епіцентрі міжнародного протистояння неодноразово опинялися ВАТ «Газпром» та керівництво РФ із приводу завищеної ціни на природний газ і визначення маршрутів його постачання в європейські країни.

З метою зниження залежності від імпорту енергоносіїв російського походження європейські країни вже тривалий час ведуть роботу, спрямовану на диверсифікацію джерел постачання, більш активне використання альтернативних видів енергоресурсів та власного енергетичного потенціалу. Дедалі більшого значення для європейської енергетичної безпеки набуває забезпечення доступу до енергетичних ресурсів Близькосхідного та Каспійсько-Чорноморського регіонів.

Високий рівень залежності економіки України від імпорту енергоносіїв із Російської Федерації та недиверсифікованість маршрутів їх постачання становить суттєву загрозу національній безпеці, послаблює позиції країни у вирішенні регіональних суперечок.

Для зниження рівня енергетичної залежності України важливе значення має не лише диверсифікація енергетичної політики, але й підвищення енергоефективності промисловості та комунального господарства, у т.ч. завдяки запровадженню новітніх технологій, розвитку власного енергетичного потенціалу, а також активізації процесів інтеграції України в європейський енергетичний ринок.

Загострення боротьби за природні ресурси у світі не обмежується енергетичною сферою. Новими джерелами конфліктів стають, зокрема, зростання дефіцитів питної води та продовольства. Так, різке зростання цін на продукти харчування разом із існуванням інших проблем соціально-економічного та політичного розвитку спровокувало низку протестних акцій у країнах Північної Африки та Близького Сходу.

Україна має значний потенціал у відповідних сферах, реалізація якого здатна суттєво посилити позиції країни на міжнародній арені. З огляду на це дедалі більшої актуальності набуває питання забезпечення належної якості та ефективного використання водних ресурсів річок, що протікають територіями кількох сусідніх держав (зокрема Дніпро, Дністер, Дунай та ін.), у т.ч. вжиття заходів, спрямованих на забезпечення постійного моніторингу екологічної ситуації щодо водних ресурсів, посилення міжнародної співпраці щодо недопущення забруднення річок, взаємодії у кризових ситуаціях та усунення перешкод у спільному використанні водних транспортних шляхів.

3. Нерівномірність соціально-економічного розвитку та маргіналізація країн і регіонів

Серед негативів глобалізації називають прогресуюче наростання розриву у рівнях економічного розвитку між найбільш розвиненими та відсталими державами і у світовому масштабі, і в межах окремих, у т.ч. і найбільш благополучних держав. Глобалізація стимулює масштабну концентрацію капіталу в найбільш розвинених країнах, що домінують у світовій економіці, насамперед у США, країнах ЄС та Японії.

Провідні держави світу та міжнародні організації втрачають спроможність ефективно впливати на *поглиблення прірви у темпах розвитку та рівнем життя між багатими та бідними країнами*, з наростаючими на цьому тлі суспільним незадоволенням. Запізнення в розвитку, убогість, деградація оточуючого середовища, епідемії загрозливих хвороб, нищівні техногенні катастрофи та природні катаклізми, неконтрольовані міграції загрожують стабільності міжнародного порядку.

Відбувається розкол світу на два простори, один із яких більш успішно глобалізується, інший – де глобалізація не має абсолютно ніяких корінь. Дивергенція між ними настільки велика, що вона пояснює поділ усієї світової системи на зону відносного миру, стабільності й процвітання та зону хаосу, нестабільності й економічної стагнації.

Простір поза процесами глобалізації характеризується відсталістю, низьким рівнем розвитку, нестабільністю, авторитаризмом і гнобленням. Закономірно, що там знайшли собі притулок і основні загрози глобальній стабільності й безпеці. Саме там значною мірою визначається порядок денний для всього світу в області забезпечення безпеки.

Процеси глобалізації за нинішнього розвитку істотно позначаються на поглибленні прірви між розвиненими країнами й тими, які ще розвиваються або законсервовані у своєму поступі, між багатими та бідними державами. Вважається, що, перебуваючи на вістрі глобалізації, багаті країни користуються усіма її перевагами, тоді як на долю бідних залишаються переважно її негативні наслідки.

З другого боку, правомірною є також думка, що «економічне зростання не є синонімом розвитку. У багатьох державах, що розвиваються, наприклад, спостерігалось швидке економічне зростання, але при цьому зберігалася нерівність, неповна зайнятість населення і загальна бідність»¹². Існує низка багатих країн, що традиційно відносять до «третього світу», але які завдяки власним ресурсам (переважно енергетичним) створюють і належний рівень життя для власного населення – Кувейт або Саудівська Аравія, країни Перської затоки та ін.

Отже, потреби глобальної економічної системи мають істотний вплив на розподіл переваг глобалізаційних процесів, оскільки багатими можна бути не тільки завдяки динамічному розвитку виробництва, але й завдяки торгівлі власними ресурсами, якими ці країни наділила природа. Втім, ресурсна економіка містить значні ризики, обумовлені високою залежністю від кон'юнктури світових сировинних ринків, і зазвичай вона не орієнтована на розвиток виробництва та поліпшення життя власного населення, про що свідчить приклад Росії або Туркменістану.

Такий стан речей призводить до того, що у системі глобальної безпеки складаються фактично відносини «центр – периферія», тобто система домінування світового політичного й економічного центру над іншим світом – країнами, роль яких полягає у постачанні ресурсів – сировинних або людських. З огляду на це США, що знаходяться у світовому центрі, зацікавлені у світовій стабільності й потребують поширення зони безпеки та політичного впливу на периферію сучасного світу, тобто майже на весь світ. Це означає, що центри глобальної влади з метою упорядкування та контролю периферії, спиратимуться не тіль-

¹² *Современные* глобальные проблемы мировой политики / под ред. М. М. Лебедевой. – М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 84.

ки на фінансовий контроль або культурні впливи, але й шукатимуть механізми політичного та силового примусу.

Відповідно відбувається розширення політичних функцій глобального центру в сучасному світі, тобто політичного примусу та поширення дисциплінарних адміністративно-політичних механізмів. Це серйозне випробування для всієї системи міжнародних відносин, оскільки такі процеси спокійно не сприйматимуться іншими країнами, що не входять у «золотий мільярд» та не належать до євроатлантичних структур безпеки. Яким чином проблема рівності може вирішуватися у ситуації, коли одна країна або група країн має явне домінування за своїм економічним і культурним потенціалом – це питання, яке у найближчій перспективі, очевидно, не може бути вирішеним на взаємоприйнятних і демократичних засадах.

У сучасному світі посилюється протистояння націй-держав з одного боку, і ТНК та нових глобальних компаній – з другого. Перед державою постало завдання пошуку адекватних механізмів реагування на нові виклики реальності, з-поміж яких на перше місце виходить проблема співіснування з інтернаціональними бізнес-угрупованнями. Традиційних механізмів дипломатії та міжнародного права для протидії таким викликами очевидно недостатньо, оскільки ТНК ефективно користуються недоліками цієї системи на свою користь, і сама держава не має достатніх фінансово-економічних важелів впливу на їхню діяльність.

Міжнародне суспільство відчуває острах перед зростанням глобальних корпорацій, сили яких у перспективі набагато перевищуватимуть силу деяких окремо взятих країн. Виникає конфлікт економічних і політичних інтересів між глобальними корпораціями та державами-націями. Малі та слабкі країни можуть протиставити могутності ТНК і глобальних корпорацій лише силу їх внутрішньої і регіональної інтеграції.

Зрозуміло, що ці країни прагнуть будувати свої національні стратегії розвитку на засадах прискореної інтеграції до складу таких міжнародних регіональних інтеграційних об'єднань, як ЄС або таких міжнародних організацій, які не рахуються з їх невисокою конкурентоспроможністю, бо ці країни потребуватимуть захисту від експансії й тиску транснаціональних корпорацій, а також від провідних країн, чий економічні інтереси, як і раніше, знаходитимуться у площині глобальної експансії.

Основною дилемою міжнародних відносин є розрив між фінансово-економічною та політичною глобалізацією. Політична глобалізація, зрештою, так і не вийшла за межі створених у післявоєнний період колективних інститутів безпеки. На порядку денному стоїть формуван-

ня нової глобальної міжнародно-правової системи. Це вже має бути не стільки міжнародне право, скільки більш уніфікована та глобалізована система права. Завдяки світовим демократичним механізмам можна буде здійснювати політико-правове регулювання, спрямоване на нівелювання розбіжностей між країнами «центру» та «периферії», а останні будуть спроможні відстоювати свої права.

Таким чином, ідеться про глобалізацію політики, а отже, і про глобалізацію безпеки – не з погляду розростання кількості структур, інститутів колективної безпеки, а з погляду ризиків і збереження принципів контракту, на якому базувалася сучасна держава-нація. У цьому контексті мають сенс міркування, що «на зміну традиційній державі цілком напевне приходитимуть глобальні організації, що візьмуть на себе роль, яку виконували національні уряди»¹³. Підставою для цього може бути і феномен «держав, що не відбулися».

Внутрішні суперечності глобалізаційних процесів, пов'язані, зокрема, з нерівномірним розвитком і тиском на суверенітет країн, мають наслідком і таке явище, як дезінтеграція або фрагментація – відмежування національних економік від світових тенденцій розвитку або від процесів регіональної інтеграції внаслідок тих або інших історичних обставин, цивілізаційних уподобань або національного егоїзму. Тобто, місцеві націоналізми виникають як реакція на глобалізаційні тенденції.

4. Ерозія державності. Розпад політичних утворень і виникнення феномену «держав, що не відбулися»

Ключові позиції в наднаціональних і транснаціональних інституціях займають провідні країни світу, які домінують у глобальних економічних процесах і впливають на вирішення проблем міжнародної та національної безпеки. Водночас відбувається *посилення деструктивних впливів транснаціональних корпорацій і фінансових груп* на розвиток національних держав.

В умовах глобалізації існує тенденція до зниження ваги суверенних держав-націй як основних акторів міжнародних відносин. Межа між внутрішньою й зовнішньою політикою поступово зникає й часто демонструє інші форми й напрями відносин, ніж це було раніше. Глобалізація вже багато в чому поставила під сумнів традиційні функції суверенних держав-націй, насамперед в економічній сфері. У XXI ст., як зазначає В. Горбулін, «глобалізація і зустрічний процес опору, еро-

¹³ Камінський Є. Міжнародна безпека у XXI столітті: загальний прогноз / Є. Камінський // Дослідження світової політики. – 2001. – Вип. 15. – С. 11.

зія національних держав, девальвація народовладдя як права народу на державне самоуправління, ліквідація державної монополії на насильство і гуманітарні інтервенції, – ось нові небезпечні тенденції, визначені колишньою побудовою світового порядку»¹⁴.

Поступово формуються умови, коли державний суверенітет підринається наднаціональними організаціями та інститутами, які дедалі частіше втручаються у сферу компетенції держави. Посилюються тенденції добровільного обмеження суверенітету державами, тобто передача його частини структурам інтегрованих спільнот, як це відбулося у випадку ЄС. Державні функції також перебирають на себе внутрішні структури громадянського суспільства. Держава втрачає свої монополні функції під натиском транснаціональних корпорацій, міжнародних фінансових і виробничих структур.

Нові актори дедалі більше підринають роль держави у сферах безпеки, економіки, комунікацій, зачіпаючи державний суверенітет, його монополії на силу. Все це не може не відбиватися на змісті національного інтересу, на основних пріоритетах і на самому його існуванні.

Теза про витіснення держави новими суб'єктами, про зникнення її суверенітету й утрату значення національних інтересів перед інтересами ТНК з розвитком глобалізації виглядає передчасною. Глобалізація набирає темпи, але національний та регіональний простори зберігають своє значення. Національні уряди не втратили власні можливості вибору у сферах економічної та соціальної політики.

Насправді, у світі не так багато глобальних корпорацій, які планують власні стратегії у світі й мають космополітичну керівну команду. Прихильники ідеї відмови від суверенітету справедливо підкреслюють, що основним діючим обличчям та головною рушійною силою глобалізації є транснаціональний капітал. Але це не означає, що глобалізація зводиться лише до вільної гри безособових ринкових сил.

Значна частина ТНК, що охоплюють більшу частину світового бізнесу, зосереджена у кількох провідних державах світу, серед яких домінують корпорації США. Прив'язка ТНК до певної держави означає, що вони так або інакше мають урахувувати інтереси власної країни і часто виконують функції провідника її інтересів на міжнародній арені.

Більш справедливо вважати, що нові суб'єкти не виштовхують держави з міжнародної політики, а вступають з ними у складні взаємодії, що характеризуються і суперництвом, і співпрацею. Недержавні акто-

¹⁴ Горбулін В. Без права на покаяння / В. Горбулін. – Харьков : Фолио, 2009. – С. 294.

ри, які конкурують з державами, водночас вимагають підтримки від них.

Крім того, в міжнародних відносинах суверенітет не може бути і ніколи не був абсолютною величиною. Міжнародне право як система обов'язків, добровільно прийнятих на себе державою, обмежує її свободу дій, звужує внутрішньополітичну автономію. Зберігати суверенітет – означає переслідувати свої власні цілі, не дивлячись на тиск, або використовуючи його у власних інтересах. До цього ж, існує не тільки тенденція до відносного спаду традиційної ролі державного суверенітету, але й протилежна – до створення нових незалежних держав, що відстоюють і внутрішні, і зовнішні ознаки свого суверенітету.

З другого боку, в сучасних умовах більшість держав насправді неспроможні виконувати традиційні функції підтримання військової, економічної й культурної самостійності, а отже, вимушені, вступаючи до різних інтеграційних об'єднань і політичних союзів, обмежувати власний суверенітет. З'являється феномен держав, які не вважають суверенітет необхідною ознакою власного існування.

В умовах глобалізації характерною ознакою світового суспільно-політичного розвитку стають процеси *дезінтеграції й фрагментації національних держав*, активізації етнічного націоналізму та сепаратизму, загострення яких призводить до руйнування багатонаціональних держав. Фрагментація відбувається також і по лінії ідеологічного протистояння несумісних політичних груп. Крайньою формою суспільного розмежування є політичний екстремізм і релігійний фундаменталізм.

Ці загрози посилюються непередбачуваною політикою авторитарних режимів і «держав-невдах» (*failed states*), діяльність або бездіяльність яких прямо або опосередковано сприяє формуванню конфліктогенного середовища, сприятливого для розвитку осередків екстремізму й тероризму. Більшість із них не були залучені до процесів глобалізації або не є спроможними чи такими, що не бажають пристосуватися до її вимог. Унаслідок цього їхньою долею стали постійні економічні провали, що призводять до колапсу потенціалу державного управління.

У світі досить розповсюджений феномен, коли формально (де-юре) деякі держави продовжують існувати на політичній карті світу й залишаються повноправними членами міжнародного співтовариства, хоча реально контроль у країні (або її частині) здійснює нелегітимне збройне формування, або самопроголошений уряд.

Найбільш яскравий приклад такої держави – Сомалі, яка набула сумнівного значення країни-лідера міжнародного піратства. До дер-

жав, що перебувають у статусі занепадаючих, зараховують Колумбію, Гаїті, Судан, Сомалі, Кот-д'Івуар, Руанду, Ліберію, Бурунді, С'єрра-Леоне, Афганістан, М'янму. У цих державах не існує монополії уряду та загальної для усього населення системи культурної ідентичності.

Серед держав пострадянського простору, у яких існують проблеми контролю у межах визначених кордонів, можна назвати Молдову, Грузію, Азербайджан. На їх територіях існують самопроголошені незалежні державні утворення, невизнані міжнародною спільнотою.

Особливо драматично виглядає ситуація в країнах, які є найменш економічно розвиненими та політично нестабільними. Кризові процеси виявляються у виникненні та розширенні зон, що випадають із правового простору держави, розповсюдженні стихійних угруповань та кланів. Існують населені пункти та цілі регіони, в яких діють лише правила, нав'язані населенню кримінальними угрупованнями, що робить його заручником корисливості та політичних амбіцій таких угруповань.

Неспроможність держави врегулювати зародкові протиріччя за відсутністю чіткої політичної волі або відповідних механізмів їх подолання, надає можливість втручання зовнішніх сил, які при цьому переслідують власні політичні або економічні інтереси. Конфлікт переноситься в площину зіткнення глобальних потуг і набуває міжнародного характеру.

Силове зовнішнє втручання здатне надовго законсервувати конфліктне протистояння, і його вирішення стає більш проблематичним (ситуація в Абхазії, Нагорному Карабасі, Боснії, Сербії, Придністров'ї та ін.). Отже, вкрай важливо, щоб за необхідності зовнішнього втручання існували ефективні міжнародні механізми врегулювання конфліктів, на які не могли б впливати зацікавлені світові потуги, тобто вони повинні мати під егідою ООН, ОБСЄ або інших систем міжнародної безпеки.

5. Неконтрольоване поширення зброї масового ураження (ЗМУ) та звичайних озброєнь

Загрозою для окремих держав, цілих регіонів, а також (за особливих обставин) для усїєї системи світового порядку стає *неконтрольоване поширення зброї масового ураження та засобів її доставки*. У цьому контексті Україна з її розвиненою наукою та науково-технологічними розробками, техногенно небезпечними виробництвами (ядерними, хімічними, ракетно-космічними тощо) потенційно може бути об'єктом активних устремлень міжнародних терористів.

У глобальному вимірі залишається актуальною проблема ядерного нерозповсюдження, що в умовах глобалізації набуває особливо небезпечних масштабів. Нині ядерні розробки впроваджуються не лише офіційно визнаними ядерними державами, до яких нині приєдналися Індія та Пакистан. Вони також проводяться у понад 20 країнах. До числа т.зв. порогових держав, які підійшли впритул до практичного використання ядерної енергії у військових цілях, можна віднести Аргентину, Бразилію, Ізраїль, Лівію, Іран, КНДР, ПАР та Японію. Деякі з них свідомо відмовляються від розробки ядерної зброї (ПАР, Бразилія, Лівія та ін.), але інші або приховують власні ядерні амбіції, або не схильні погоджуватися з міжнародним режимом контролю за її розповсюдженням (Іран, КНДР).

Нещодавня криза на Корейському півострові вкотре засвідчила і актуальність ядерної безпеки, і відсутність дієвих міжнародних механізмів контролю за ситуацією. Погрози з боку Північної Кореї розпочати ядерну війну змусили світову спільноту активізувати політико-дипломатичні зусилля з метою недопущення такого розвитку подій. Світові лідери, зокрема Глава Китаю Сі Цзіньпін та Президент РФ В. Путін, висловили серйозне занепокоєння через дії Північної Кореї і виступили із засудженням агресивної риторики Пхеньяну. Департамент інформаційної політики МЗС України заявив про необхідність дотримуватися вимог відповідних резолюцій Ради Безпеки ООН та зобов'язань, взятих у межах переговорного процесу у шестисторонньому форматі з урегулювання ядерної проблеми Корейського півострова та закликав сторони до стриманості. У разі гіпотетичного застосування ядерної зброї це могло б викликати глобальні непередбачувані наслідки.

Один із уроків нинішньої кризи на Корейському півострові полягає в тому, що навіть погрози застосування ядерної зброї самі по собі можуть порушити міжнародний баланс. Водночас північнокорейська криза загострила необхідність застосування активних попереджувальних дій щодо Ірану як ще однієї погано передбачуваної країни з ядерними амбіціями, та іранської ядерної програми.

На відміну від ситуації часів «холодної війни», коли наявність ядерної зброї у двох супердержав – СРСР і США – підтримувала стабільність біполярного світоустрою, у сучасних умовах нестійкого багатопольярного світу цей чинник відіграє переважно деструктивну роль. Північнокорейська криза засвідчила, що неконтрольоване поширення зброї масового ураження та посилення чинника ядерної зброї стає істотним викликом для всієї системи світового порядку. У цьому контексті зниження ефективності міжнародних механізмів контролю за розпо-

всюдженням зброї масового ураження спричиняють порушення стратегічної стабільності у світі.

Події на Корейському півострові вкотре підтвердили правильність стратегічного вибору України щодо відмови від ядерного потенціалу. Для України як без'ядерної країни протидія розширенню кола ядерних держав має принципове значення. Україна готова повною мірою взяти участь у спільних заходах у цій сфері.

Потужне сучасне озброєння загрожує людству цілковитим самознищенням. У сучасних умовах будь-яка зброя не може залишитися власністю того, хто її розробив і планував застосовувати у своїх цілях, вона стає загальною власністю і може використовуватися і проти розробників. Давно актуалізувалися питання обмеження зростання військового, військово-технічного та військово-економічного потенціалів, скорочення збройних сил та озброєнь.

Важливою проблемою, яку потрібно вирішувати міжнародному співтовариству, є питання формування надійного й ефективного режиму міжнародної безпеки, який міг би протидіяти загрозі неконтрольованого продажу озброєнь, ядерних або звичайних. На думку дослідників, діючі в даний час режими міжнародної безпеки є основою стратегії захисту й реалізації національних інтересів країн і народів. Проте гарантувати глобальну стабільність і безпеку вони поки що не можуть¹⁵.

Міжнародне співтовариство зосередило свої зусилля у питаннях нерозповсюдження ЗМУ та скорочення звичайних озброєнь на державах – головних суб'єктах міжнародних відносин, але не має значних можливостей контролювати міжнародні терористичні організації, чи міжнародну організовану злочинність. Інша річ, що держави, які сприяють «чорним», або «сірим» ринкам озброєнь створюють основу для існування міжнародного тероризму та міжнародної злочинності. Зважаючи на це, активізація міжнародних зусиль, націлених на посилення контролю над нелегальною торгівлею зброєю та сучасними технологіями, які можуть використовуватись терористами, набуває особливого значення.

6. Інформаційні технології впливу на безпеку держави

Чи не найголовнішою рисою глобалізації визнається її інформаційний складник, який вважається необхідним елементом сучасного світового розвитку. На цій основі розробляються концепції інформа-

¹⁵ *Гриценко А.* Режими міжнародної безпеки / *А. Гриценко, Г. Костенко* // Чорноморська безпека. – 2006. – № 2 (4). – С. 26.

ційного суспільства як певного втілення ноосферної цивілізації. Відповідно саме концепція інформаційного суспільства має відповідати на питання стратегічного характеру.

До глобальних проблем сучасності відносять такі явища, як «кіберзлочинність; забезпечення стабільності функціонування інформаційної інфраструктури та захист від усілякого типу атак; забезпечення особистісної інформаційної безпеки користувача інтернету, включаючи недоторканість приватного життя; безпека електронних транзакцій тощо»¹⁶.

Інформаційна революція є також чинником, що змінює безпекове середовище. Як чинник, що впливає на розповсюдження технологій, вона може поглибити «бідність» і зробити її ще очевиднішою. У демократичних країнах розвиток інформаційних технологій робить суспільство досить вразливим для певних форм терористичних атак. Крім того, демократичні країни не завжди спроможні ефективно контролювати потоки інформації, оскільки посилення такого контролю означало б фактичну ліквідацію одного з найбільш дієвих елементів демократії – свободи слова.

Водночас авторитарні режими більш вільні маніпулювати медіа та здійснювати вплив на громадську думку, в т.ч. й демократичних країн, з якими вони конфліктують. Урядова інформація не може змагатися з пресою у швидкості інформаційних потоків. Через це кожен крок, зроблений демократичною країною задля посилення своєї безпеки, пильно розглядатиметься пресою. Отже, необережні дії держави щодо забезпечення безпеки будуть неефективними.

Унаслідок інтенсивного розвитку інформаційних технологій, їх вирішального значення для систем прийняття державних рішень, управління фінансами та банківською системою, енергетикою, транспортом, внутрішніх і міжнародних комунікацій тощо інформаційна сфера стала об'єктом прискіпливої уваги і з боку держав та транснаціональних організацій, що прагнуть домінувати у світі, і терористичних організацій та деструктивних спільнот, що намагаються створити труднощі у здійсненні суспільно важливих функцій.

З огляду на особливу вразливість інформаційно-комунікаційних систем держави особливу загрозу можуть становити цілеспрямовані заходи з боку деструктивних елементів (хакерів) та іноземних спецслужб, здатних дезорганізувати ключові інформаційні системи урядових інституцій і важливих для національної безпеки сфер приватного сектору,

¹⁶ *Современные* глобальные проблемы мировой политики / под ред. М. М. Лебедевой. – М. : Аспект Пресс, 2009. – С. 146.

а також спецоперації, спрямовані на несанкціонований доступ до баз стратегічно важливих даних, дезінформація та маніпуляція масовою свідомістю. Особливим викликом для молодих демократій є намагання деформувати у свідомості міжнародної спільноти їх національно-державного іміджу у спосіб організації проти них системних кампаній наклепництва.

Сприяючи розвитку позитивних тенденцій глобалізації та органічно пов'язаній з нею інформаційній відкритості, держава водночас має рішуче протидіяти деструктивним процесам десуверенізації в культурно-інформаційній сфері, зокрема експансії іноземних держав і транснаціональних корпорацій у внутрішній інформаційний простір, здатній призвести до втрати національної ідентичності й руйнації духовно-моральних підвалин суспільного життя.

Глобалізація значно посилює і переводить у нову якість такий феномен як інформаційні війни та інформаційні спецоперації. У системі міжнародних відносин формується нова структура, де панівною елітою стає прошарок людей, що може обробляти інформацію і який фактично реалізує інтереси «золотого мільярда» тих сегментів світової економіки, що здійснюють перетворення інформації. Формується і новий соціальний панівний прошарок глобалізованого світу, т.зв. медіакратія.

На глобальному медіаринку домінують лише близько десятка ТНК, які є найбільшими корпораціями у світі, і які мають не лише свої інтереси у кількох медіасекторах, але й інвестують капітали у стрімко зростаючі галузі «нової економіки»¹⁷.

В умовах поширення світової мережі зв'язку збройні конфлікти набувають нової якості, доповнюючись сферою віртуального протистояння на рівні *інформаційних операцій*. За своїми наслідками (дестабілізація внутрішньої ситуації, втрата державного управління, зниження обороноспроможності) інформаційні війни не поступаються традиційним, іноді виходячи на перший план у процесах протистояння. Україна значно програє у веденні інформаційних війн, що позначається на її світових рейтингах і зовнішньому іміджі.

Інформаційні війни починають розглядатися як основний складник забезпечення національної безпеки. У світових геополітичних і економічних центрах і державах створюються спеціальні органи для ведення інформаційних війн¹⁸. Інформаційні спеціальні операції здійснюються

¹⁷ *Зернецька О.* «Імператори» шпальт та ефіру. Медіакратія: генеза та природи влади / О. Зернецька // Політика і час. – 2006. – № 4. – С. 35.

¹⁸ *Литвиненко О. В.* Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси : монографія / О. В. Литвиненко. – К. : НІСД, 2003. – С. 39.

і урядовими колами певних держав для забезпечення власних інтересів, і впливовими неурядовими структурами – ТНК, міжнародними кримінальними або терористичними організаціями.

Кожна країна або їх спільнота виробляє власну стратегію поведінки та політики інформаційної безпеки в умовах глобалізації комунікацій. Так, наприклад, європейська стратегія відзначається пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу¹⁹. Разом з тим азійська модель пов'язана з утвердженням традиційних цінностей і культури²⁰.

Україна інтенсивно включається в процеси глобальної інформатизації. Водночас для нашої держави, де інформаційна діяльність поки що не отримала належного розвитку, головні загрози медіаінформаційного тероризму створюють переважно іноземні держави, міжнародні терористичні та інші злочинні угруповання й організації, що користуються нерозвиненістю і слабкістю відповідних державних структур.

Організуються й спеціальні деструктивні медіакампанії та спецоперації, спрямовані на поширення дезінформації, насаджування духу ненависті та нетерпимості щодо певних суспільних груп (етнічних, класових, конфесійних тощо). Досвід сусідніх країн свідчить про те, що такі кампанії, разом з актами психологічного терору проти «чужинців», часто передували громадянським конфліктам і війнам.

Мас-медіа використовуються насамперед з метою психологічної обробки масової свідомості для самозбереження та самозахисту, ігнорування елементарних правил особистої та громадської безпеки, насаджування відчуття приреченості тощо. Медіатероризм вважається особливим різновидом психологічного тиску й полягає у спробах через спеціальні медіаоперації зруйнувати знаково-символічну інфраструктуру суспільства, створити в ньому атмосферу громадянської непокори, недовіри до дій і намірів влади (особливо її силових структур, покликаних захищати суспільний порядок), а також формувати ксенофобні настрої й підозріле ставлення до «чужинців», якими, за певних умов, можуть виявитися представники будь-яких меншин.

У добу глобалізації кожна країна прагне вибудувати власний авторитет у світі, бо від іміджу держави залежить її привабливість для ін-

¹⁹ Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика / Є. А. Макаренко. – К. : Наша культура і наука, 2000. – С. 28.

²⁰ Там само. – С. 30

весторів, а саме те, наскільки вона викликає довіру у світової спільноти і може бути надійним партнером, стає одним із вирішальних чинників інтенсивності включення її в глобальні процеси.

Небезпечною є тенденція у світових мас-медіа насаджувати спотворений імідж України як держави, що нібито надає притулок терористичним групам, продає зброю проблемним країнам, які підтримують тероризм тощо. Україну постійно презентують як корумповану та криміналізовану державу, де масово поширюються ВІЛ-інфекція, наркоманія тощо.

При цьому вітчизняні ЗМІ підхоплюють більшість негативних сюжетів, продемонстрованих західними та російськими мас-медіа, а часто і самі підкидають такі сюжети за кордон. Що ж до системи контрпропаганди, то вона, попри усі розмови про її необхідність, фактично відсутня. Неоперативність, а часом і упередженість у висвітленні тих чи інших питань в українських медіа призводить до того, що інформаційні служби за кордоном часто використовують російські телематеріали про Україну, що призводить до зміщення акцентів у висвітленні подій у бік російських інтерпретацій²¹.

У нинішній ситуації необхідно вжити заходів щодо активного державно-правового регулювання інформаційних процесів і відвернення загроз в інформаційній сфері України, приведення національного інформаційного законодавства у відповідність із нормами міжнародного права за умов одночасного захисту національних інтересів у інформаційній сфері.

7. Загострення локальних конфліктів

Сучасні конфлікти мають переважно внутрішній характер, їх основою є міжнаціональні, міжетнічні або міжконфесійні протиріччя.

Продовжує існувати загроза *виникнення нових та ескалація тліючих міжетнічних і міждержавних конфліктів* у просторі близького оточення нашої держави, які підсилюються внаслідок зацікавленості в них представників тіньового бізнесу та міжнародних злочинних угруповань. У цьому контексті особливу небезпеку становить відновлення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі. Україна у зв'язку зі своїм розташуванням у безпосередній близькості до регіонів, з яких походить більшість із цих загроз, безпосередньо поставлена перед необхідністю вирішення завдань щодо їх подолання або зменшення масштабів.

²¹ *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / *О. В. Зернецька.* – К.: Освіта, 1999. – С. 325–326.

Особливістю сучасних конфліктів є перехід регіональних і навіть локальних конфліктів на глобальний рівень. Це можна трактувати як наслідок глобалізаційних процесів, коли взаємопов'язаність держав і регіонів дедалі більше ставить на порядок денний проблеми неподільності безпеки.

Глобалізація сприяє поширенню наслідків конфліктних ситуацій на суміжні держави і регіони шляхом посилення міграційних процесів, проблеми біженців, поширення кримінальної експансії, торгівлі зброєю, втягування у конфлікт третіх країн, поширення сплесків міжнародного тероризму на т.зв. центри глобального впливу тощо. Найбільш масштабні конфлікти пов'язані із зіткненням глобальних інтересів світових потуг і мали характер міждержавних. Сюди можна віднести національно-визвольні та антиколоніальні рухи.

Кожний конфлікт має складну природу, яку не можна зводити до зазначених протиріч. Масштабний конфлікт має кілька рівнів розгортання, взаємодія яких може сприяти і його гальмуванню, і поглибленню. Зародкове ядро конфлікту може виникати на ґрунті соціальних, міжетнічних або міжконфесійних протиріч, які завжди існують у будь-якому суспільстві. У пострадянському просторі або в постколоніальних країнах ці протиріччя накладаються на економічні труднощі та проблеми становлення нових демократичних держав і ще більше їх поглиблюють. Міжконфесійний або міжетнічний складник конфліктної ситуації набуває поширення саме внаслідок невирішеності цих проблем, тобто не є вихідним у цьому випадку. Ситуація ускладнюється внаслідок зацікавленості у конфлікті зовнішніх сил, які надають тій або іншій стороні відповідну моральну та матеріальну підтримку.

Варто зазначити, що жодна з існуючих конфліктних ситуацій у регіонах близького оточення нашої держави ще не створює безпосередньої загрози її безпеці, хоча опосередковано вони формують несприятливу для регіональної безпеки ситуацію, яка підсилює дію інших глобалізаційних загроз – нелегальну міграцію, кримінальну діяльність тощо.

Найбільш значним конфліктогенним чинником в умовах пострадянського суспільства є не стільки міжетнічний або міжконфесійний, а скоріше, кримінальний, що пов'язано із кризовими процесами в економіці, з відсутністю надійних правових гарантій, розвиненого громадянського суспільства, системи соціального захисту тощо. В іншій площині конфліктність виникає між бідними та багатими і в межах національних держав, і в міждержавних стосунках. Це спричиняє, зокрема, неконтрольовані потоки міграцій, призводить до формування міжнародних кримінальних структур тощо.

У цьому контексті швидке зростання конфліктного потенціалу Близькосхідного регіону створює серйозний виклик міжнародній безпеці та стабільності й вимагає дієвих заходів із боку міжнародної спільноти. Нездатність досягти консенсусу з низки питань близько-східної проблематики між основними регіональними акторами – США, ЄС, Китаєм, Росією, Туреччиною – проявила розбіжності їх зовнішньополітичних інтересів у регіоні. Це не тільки заважає пошукові прийнятних шляхів вирішення конфліктів на Близькому Сході, а й *створює серйозні приводи для погіршення двосторонніх відносин між впливовими світовими державами, збільшуючи напруженість у глобальному міжнародному середовищі.*

Водночас неспроможність міжнародних організацій (насамперед ООН) ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для вирішення кризових ситуацій у регіоні *свідчить про низьку ефективність існуючих глобальних та регіональних безпекових механізмів і ставить на порядок денний питання про їх реформування й адаптацію до сучасних тенденцій світового розвитку.*

Зусилля міжнародної спільноти щодо врегулювання конфліктів глобального або регіонального значення навряд можна вважати достатньо ефективними. Проблема міжнародних конфліктів стає важливим складником формування нового міжнародного порядку та потребує формування політичної системи світу, відповідної сучасним реаліям.

8. Міжнародний тероризм

З початку XXI ст. міжнародний тероризм перетворюється на глобальну руйнівну силу, що загрожує існуванню людської цивілізації. Ця загроза стає особливо значною з огляду на непередбаченість тероризму, його невизначеність, ірраціональність, несистемні зв'язки та впливи. Це такий чинник, що вносить найбільш значний елемент хаосу в систему світового порядку, який і попри це не є доконалим.

Серйозну небезпеку для міжнародної системи та безпеки окремих держав створює *глобальна терористична мережа*. Насамперед це обумовлюється активним прагненням терористичних організацій отримати доступ до новітніх ядерних, біологічних, бактеріологічних, інформаційних технологій, що особливо небезпечно на тлі відкритості сучасного суспільства, надмірної вразливості життєво важливих основ суспільного буття і техногенної насиченості сучасної еко-сфери.

Загроза міжнародного тероризму залишається актуальною, ситуація хаосу й невизначеності на Близькому Сході (в Сирії й Лівані) притягує джихадистів, включаючи групи, пов'язані з терористичною мережею Аль-Каїда. Остання разом зі спорідненими терористичними угрупованнями діє у Ємені, Сомалі, Малі, поширюючи вплив на країни Африки на південь від Сахари.

Масштаби діяльності цього угруповання продовжують створювати безпосередні загрози країнам західної цивілізації, які стосуються не тільки безпеки їх кордонів і територій, а передусім безпеки громадян цих країн (захоплення заручників на нафтопереробному підприємстві в Алжирі як відповідь терористів на операцію в Малі). Події із захопленням громадян України в Сомалі, Нігерії, Сирії підтверджують реальність цих загроз і для нашої країни.

Унаслідок глобалізаційних процесів у сучасних умовах тероризм знає істотних якісних змін і перетворюється на серйозну загрозу не тільки для окремих держав і урядів, але і для регіональної та глобальної безпеки світу загалом.

З переходом на міжнародний рівень після 11 вересня 2001 р. змінюються масштаби та цілі тероризму як політичної технології. Знищення Всесвітнього центру торгівлі мало на меті не просто паралізувати функціонування американського фондового та діяльність світового ринків, а завдати удару по символах американського капіталізму та світової глобалізації. Отже, теракти мають і яскраво виражений антиглобалістський характер.

Водночас заслуговує на увагу і думка, що пов'язує деякі різновиди міжнародного тероризму з дією ісламського чинника, тобто задіяний аспект ідентичності та цінностей. Явище сучасного міжнародного тероризму виникає як певна реакція прихильників традиції на глобалізаційні виклики і означає посилення фундаменталістських орієнтацій традиційних суспільств. Яскравим свідченням цієї думки є сучасний Іран, чеченський тероризм або поведінка Аль-Каїди.

Міжнародний тероризм не є традиційною зовнішньою загрозою, для боротьби з якою створювалися потужні військові сили. Так само він не є традиційною внутрішньою загрозою, з якою мали б боротися національні елементи військової організації держави.

Тероризм інкорпорований у міжнародний простір і використовує можливості глобалізації економічних, політичних, інформаційних процесів. Терористи мають у своєму розпорядженні сучасні зразки зброї та військової техніки, використовують інформаційні технології та можливості розгалуженої банківської системи. Залишається небезпека використання терористами зброї масового ураження і передусім хімічної

та бактеріологічної. Набуває значення і небезпека ядерного тероризму у сучасних міжнародних відносинах, що, зокрема, може зашкодити процесам міжнародного співробітництва. Особливо небезпечним може бути також енергетичний тероризм, тобто нанесення ударів по енергетичним об'єктам і комунікаціям.

Створення широкої мережі міжнародних терористичних осередків дає змогу говорити про існування своєрідного терористичного інтернаціоналу, який створює загрозу стабільності в окремих державах і міжнародній безпеці загалом.

Боротьба з тероризмом потребує об'єднання зусиль більшості членів світового співтовариства та визначає інтенсивний розвиток політичного та силового співробітництва в цій сфері. Глобалізація негативних наслідків терористичних актів змушує всіх політичних гравців, міжнародне співтовариство, окремі держави, владу вдаватися до екстремальних дій та неадекватної поведінки, що за певних умов може спровокувати конфлікт регіонального, або глобального рівня. Так, звинувачення російською стороною Грузії щодо її начебто підтримки чеченського тероризму було однією із підстав серпневого конфлікту 2008 р.

Правовою основою для боротьби з тероризмом є Міжнародна конвенція для попередження терактів із застосуванням вибухових пристроїв, прийнята Генеральною асамблеєю ООН у 1997 р., а також Резолюція Ради Безпеки ООН № 1269 (1999 р.), яка визначає напрями розвитку політичного співробітництва в цій сфері. Після терактів 11 вересня з'являється Резолюція РБ ООН № 1373 (28 вересня 2001 р.) про боротьбу з міжнародним тероризмом, яка передбачала конкретні заходи й активізацію багатостороннього співробітництва.

Світова спільнота розуміє, що жодна країна світу не застрахована від дій терористів, а державні механізми упередження загроз міжнародного тероризму не є досконалыми. Визнається глобальний характер загрози міжнародного тероризму, оскільки теракти можуть спровокувати механізми ескалації конфліктів у багатьох гарячих точках світу – на Близькому Сході, Балканах, Кавказі, Центральній Азії, оскільки країни, які мають проблеми із тероризмом (або під прикриттям боротьби з тероризмом) можуть активізувати свої зусилля для нанесення превентивних ударів по своїм супротивникам.

Утім мають сенс міркування, що тероризм все-таки не становить серйозної загрози глобальній безпеці, оскільки за усіма його проявами, його наслідки поступаються іншим небезпекам – бідності, вичерпанню ресурсів, екологічним катастрофам тощо. Ефективність антитерористичної боротьби у світі можна вимірювати порівняно із загальними витратами на неї і шкодою, завданою тероризмом.

9. Глобалізація криміналу

Одна з нових загроз, пов'язаних із глобалізацією – транснаціональна організована злочинність, яка здійснює вплив на окремі держави та міждержавні системи. Негативні риси глобалізації, які мають наслідком виникнення нових загроз міжнародній безпеці, полягають насамперед у розвитку явищ кримінальної глобалізації – тіньової економіки, наркобізнесу, нелегальної торгівлі зброєю, міжнародного тероризму. Тенденції глобальної кримінальної економіки не можуть бути подолані однією країною, а лише зусиллями світової спільноти.

Боротьба з криміногенним середовищем традиційно відноситься до функції держави. В умовах глобалізації потужні міжнародні фінансово-промислові корпорації охоче залишають за державою поліцейські функції. Але водночас окрема держава не завжди виявляється спроможною ефективно протидіяти міжнародним криміналізованим структурам.

Україна з її високим транзитним потенціалом є об'єктом зростаючої зацікавленості з боку міжнародних злочинних угруповань з огляду і на характер їхньої діяльності (незаконна торгівля людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами), і на традиційні методи роботи (корупція, відмивання брудних грошей, дестабілізація фінансової системи).

Для боротьби з організованою злочинністю владних повноважень окремої держави недостатньо. Зазвичай транскордонні кримінальні угруповання вибирають безпечні місця базування на території держав, де влада є слабкою або суто символічною. Вони діють, поширюючи впливи на інші країни, нехтуючи державними кордонами і створюючи транснаціональні мережі.

Ще однією особливістю транснаціональної організованої злочинності є використання нею діаспорного чинника та етнічних мереж, які полегшують злочинну активність на початковому етапі. Адже відомо, що співтовариства іммігрантів часто є замкненими й важкодоступними для правоохоронних органів.

Організована злочинність часто активно експлуатує глобалізацію торгівлі, чинники персональної мобільності й сучасні технології зв'язку. Зокрема, лібералізація пострадянськими країнами зовнішньої торгівлі забезпечила злочинним організаціям нові можливості отримання незаконних прибутків, часто закамouflьованих під законні. Законна торгівля тут нерідко є лише «дахом» для торгівлі незаконної.

Істотна різниця полягає в тому, що корпорації ведуть переговори з урядами щодо доступу на ринки відповідних держав, тоді як злочинні

організації обходять державу, працюючи з тіньовим сектором. На відміну від традиційних «чорних ринків», ці нові ринки є міжнаціональними системними утвореннями. Злочинні організації, які на них оперують, легко їх змінюють, встановлюючи водночас регулярні зв'язки між постачальниками нелегального товару та його споживачами, долаючи національні бар'єри.

Свою роль тут відіграє і глобалізація фінансової системи з її мережею зобов'язань, фінансових потоків, банків, оптових ринків. Особливі негативи пов'язані з розвитком офшорних, тобто вільних від оподаткування, зон, які фактично забезпечили можливості затінення джерел надходження незаконних грошей та засоби їх відмивання.

Зусиль однієї держави, яка спробує впровадити закони і правила проти подібного відмивання грошей, недостатньо, оскільки такі заходи лише змушують транснаціональні злочинні організації переміщати капітали з-під юрисдикції однієї держави до іншої. Особливо ж небезпечним є утворення зв'язків між злочинними організаціями та посадовими особами різних рівнів, що стимулює корупцію і підриває державний механізм.

10. Нелегальна міграція та неврегульованість прикордонного режиму

Нелегальна міграція стала невід'ємним елементом світових процесів у добу глобалізації. Цю проблему визнано однією з найгостріших загроз безпеці країн Європейського Союзу. Серед головних причин її виникнення і переведення у статус глобальної є нерівномірність світового розвитку, розподіл країн світу на багаті й бідні, прагнення багатих країн закритися від міграційних потоків, що збільшує їх тіньовий складник. Інша причина – збройні конфлікти, які спричиняють потоки біженців і одночасне переселення мільйонів людей, як це можна бачити на прикладі Афганістану.

Дедалі більш серйозним викликом для України залишається масова міграція з бідних та слаборозвинутих країн. Зростанню «міграційного тиску» сприяє розвиток нелегальних схем переміщення людей і торгівлі ними. Водночас міграції та демографічні зміни навіть у благополучних країнах спроможні викликати суттєві зсуви у традиційних суспільних структурах, що призводить до зростання суспільного та політичного напруження.

Нелегальна міграція становить загрозу національній безпеці будь-якої держави, оскільки вона спричиняє різке погіршення криміногенної ситуації у регіонах, де виникають слабо контрольовані зони

з компактним проживанням мігрантів, у яких активного поширення набувають наркоманія та проституція, небезпечні інфекційні хвороби тощо. За відсутності законних джерел існування, нелегальні мігранти можуть вдаватися до створення етнічних кримінальних угруповань. Крім того, збільшення притоку нелегальних мігрантів може спричинити сплеск ксенофобних настроїв серед певної частини місцевого населення та активність радикальних націоналістичних організацій.

Нелегальна міграція часто тісно пов'язана з різними видами злочинності, зокрема контрабандою зброї, наркотиків, торгівлею людьми, поширенням тероризму. Такий стан речей становить загрозу й вимагає відповідного реагування, зокрема посилення прикордонного режиму та значних витрат на зміцнення внутрішньої безпеки. Але повне подолання нелегальної міграції як протиправного явища є навряд чи можливим.

За рівнем міграційного навантаження Україна посідає одне з провідних місць у Європі. Міграційні хвилі, потоки біженців зачіпають територію держави, сприяють посиленню криміногенної ситуації в країні. Наша країна певним містком для незаконних мігрантів, наркоділків, контрабандистів і злочинних угруповань, які намагаються її територією проникнути в країни Європейського Союзу. Найбільш складними напрямками, де затримується більша частина мігрантів, великі партії наркотичної сировини, зброї та вибухівки є кордони з Росією та Молдовою.

Посиленню міграційних загроз сприяє неврегульованість прикордонного режиму України, передусім із РФ. Унаслідок свого географічного становища та завдяки прозорому кордону з Росією Україна вже протягом довгого часу виконує роль транзитної країни, через яку проходять шляхи доставки мігрантів із країн Азії до Західної та Центральної Європи. Крім того, завдяки щільному контролю на кордонах з ЄС і відсутності реального механізму повернення (реадмісії) затриманих осіб, Україна невпинно перетворюється у країну накопичення незаконних мігрантів. Фактично Україна стримує транзитні міграційні потоки в інтересах європейських країн, тому ця проблема виходить за національні межі нашої держави.

Для світу, що глобалізується, державні кордони втрачають своє сакральне значення і відіграють здебільшого роль межі між територіями з різними внутрішньоправовими та митними режимами. З боку світової спільноти послаблюється увага до проблем територіальних претензій та правового урегулювання кордонів, хоча водночас для молодих незалежних держав питання недоторканості кордонів уявляється одним із ключових в утвердженні їх суверенітету. Зокрема, для Украї-

ни значимими викликами є територіальні претензії з боку радикальних політичних сил інших держав, незавершеність договірно-правового оформлення державних кордонів тощо.

Неврегульованість питання кордонів держави має наслідком посилення загроз геополітичного та глобалізаційного типу. Так, незавершеність договірно-правового оформлення кордонів, нерозвиненість прикордонної інфраструктури залишають можливість для окремих держав здійснювати втручання у внутрішні справи України у прикордонних районах, підтримувати сепаратистські тенденції, заважають боротьбі зі злочинністю тощо. В економічній сфері це підвищує залежність національної економіки, сприяє відтоку матеріальних і фінансових ресурсів, контрабанді, неконтрольованому вивозу капіталу, стратегічної сировини тощо. Подібним чином загрози посилюються і у військовій, правоохоронній, екологічній сферах.

З метою вирішення проблем нелегальної міграції у багатьох країнах світу створена т.зв. третя захисна система. В США ці проблеми вирішує служба у справах імміграції та натуралізації; у низці європейських країн створені окремі поліцейські підрозділи по роботі з іноземцями. В Україні функції такої системи розпорошені між прикордонниками, міліцією, СБУ, Департаментом у справах національностей і міграції.

Розширення ЄС супроводжується зміцненням візового і прикордонного контролю, посиленням боротьби з нелегальною міграцією. Разом з тим жорстокі прикордонні та візові режими не вирішують у повному обсязі проблему усунення нелегальної міграції.

III. ЄВРОПЕЙСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ БЕЗПЕКИ

1. Європейська система безпеки: оптимальна модель і реальний стан

Сучасна система європейської безпеки перебуває у стані випробування через загострення ситуації у світі. Специфіка безпекового середовища в Європі полягає в тому, що загроза виникнення тут повномасштабного воєнного конфлікту оцінюється як низька, натомість сукупний ефект від дії новітніх загроз міг би мати для континенту руйнівні наслідки. На сьогодні жодна з європейських країн не спроможна самостійно вирішувати стратегічні проблеми безпеки. НАТО, ЄС та ОБСЄ виконують роль головних елементів у архітектурі європейської безпеки. Водночас зростає роль РФ, яку західні партнери намагаються всіляко долучити до спільних безпекових проєктів, проте на заваді стоїть комплекс протиріч і досі принципово нерозв'язаних питань.

Не відмовляючись від існуючих міжнародних зобов'язань, Росія прагне вести самостійну безпекову політику. Вона намагається формувати додаткові безпекові структури довкола себе (ОДКБ) і виступає з ініціативою створення загальноєвропейської системи безпеки (Договір про європейську безпеку). Ідея створення єдиної системи безпеки «від Ванкувера до Владивостока» із передбачуваним нею зменшенням ролі НАТО і підвищенням ролі РФ була озвучена у 2009 р. тодішнім Президентом РФ Д. Медведевим. Тоді було започатковано т.зв. процес Корфу у межах ОБСЄ, який не отримав подальшого розвитку, попри кілька сигналів підтримки, зокрема з боку Німеччини та Франції (під час зустрічі Президента РФ з лідерами цих країн у Довілі в жовтні 2010 р.).

Однак сьогодні кризові процеси всередині ЄС, так само як економічні проблеми всередині Росії, знов підштовхують до актуалізації ідеї «великої Європи». Хоча нині обговорюється суто економічний аспект проблеми, однак ідея створити «спільний ринок на просторі від Атлантики до Тихого океану», озвучена у грудні 2012 р. Президентом РФ В. Путіним, має очевидні безпекові наслідки. Російські та західні експерти розуміють це по-різному: в Росії вважають, що криза в ЄС змусить європейців рахуватися з Росією²², натомість західні оглядачі

²² Миловзоров А. Настала чередь России учить Европу жить / А. Миловзоров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.utro.ru/articles/2013/03/25/1108928.shtml>

звертають увагу на те, що Росія, якщо продовжуватиме нинішній курс на поставку сировинних товарів, потрапить до ще більшої залежності від світових цін на енергоносії, розтратить науковий та культурний потенціал і поступово втратить вплив на світовій арені. Ставки високі і для Європи, і для Росії, оскільки ЄС також змушений шукати відповіді на виклики XXI ст. Іспанська «*La Vanguardia*»²³ наголошує, що без серйозного перегляду відносини між РФ та ЄС погіршуватимуться.

У безпековому вимірі західні партнери намагаються залучити РФ до існуючих структур і не мають наміру здійснювати трансформацію європейської безпеки способом її фактичної реконструкції (як це фактично передбачала ідея Договору про європейську безпеку). Деякий час тому спостерігалися певні ознаки зміцнення співробітництва між РФ та НАТО (домовленість про стратегічне партнерство між ними, прийнята на Лісабонському саміті НАТО у листопаді 2010 р.), включно з планами співробітництва Росії й НАТО зі створення спільної системи протиракетної оборони, проте подальшого прогресу не відбулося. Таким чином, ідея формування неподільної системи безпеки на європейському континенті, у якій могла б знайти собі місце позаблокова Україна, на сьогодні не отримує підстав для втілення. Натомість підвищує свою значущість і актуальність інтеграція України до ЄС та заплановане підписання Угоди про асоціацію, що уможливить вихід України із «сірої зони» безпеки та поліпшить безпековий клімат на континенті.

Нинішня європейська архітектура безпеки зберігає поділ континенту на дві частини: НАТО/ЄС, з одного боку, та Росію з афільованими з нею структурами (ОДКБ, ЄврАзЕС, Митним союзом) – з другого, між якими існує т.зв. сіра зона у вигляді пострадянських країн, до якої входить Україна. Європейський Союз розглядає ці країни в контексті дії програми «Східне партнерство», натомість РФ розглядає їх як сферу власних пріоритетних інтересів.

Деякі конкретні кроки у напрямку трансформації європейської безпеки були здійснені НАТО та Європейським Союзом. Нова Стратегічна концепція НАТО (2010 р.) узгоджує діяльність альянсу з новими міжнародними безпековими реаліями. Водночас вона передбачає підвищення ролі ЄС у системі європейської безпеки. Згідно з Лісабонською угодою ЄС, що набула чинності 2010 р., було розширено сферу дії Спільної політики безпеки та оборони (СПБО) (раніше – Європейська політика безпеки і оборони – ЄПБО). СПБО розширила коло сво-

²³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/russia/20121205/203004688.html#ixzz2URlIDF9w>

їх завдань у галузі миротворчої діяльності та підтримання міжнародної безпеки. Для країн-членів ЄС, що мають потужні військові та безпекові можливості, був передбачений механізм «постійної структурної взаємодії», що мав зробити систему ефективнішою і гнучкішою. Однак зміни ситуації у світі не дали змоги повною мірою реалізуватися згаданим перспективам.

2. Безпекове середовище України у європейському контексті

Одним із важливих інструментів безпекової політики ЄС є Європейська політика сусідства (ЄПС), до сфери дії якої входить і Україна, зокрема в межах програми «Східне партнерство»²⁴. Таким чином Україна разом з іншими пострадянськими країнами – Молдовою, Грузією, Азербайджаном та Вірменією потрапляє, з одного боку, до кола «східних сусідів» ЄС, а в ширшому контексті виявляється опосередковано пов'язаною з т.зв. південносередземноморськими сусідами ЄС (Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Лівія, Марокко, Сирія, Туніс, Палестинська автономія). Окремим виміром безпеки України в європейському контексті є Чорноморський регіон. Відносини з ЄС у цьому напрямі мали реалізуватися у межах програми «Чорноморська синергія», яка, на жаль, не діє. Водночас у регіоні зміцнюється тенденція до наростання невизначеності ситуації та підвищення ступеня зовнішніх ризиків для України. Регіональні виклики безпеці України у європейському контексті таким чином включають широкий перелік «м'яких» загроз, серед яких нелегальна міграція, контрабанда зброї, торгівля людьми, міжнародний тероризм тощо. До них слід долучити (як «м'яку силу») тиск конкуруючих інтеграційних проєктів: євроінтеграційного та євразійського. У випадку євразійського проєкту (Митний союз і, у перспективі, Євразійський союз), спрямованого на реінтеграцію пострадянського простору, «м'який вплив» доповнюється засобами економічного (насамперед енергетичного) тиску з боку РФ.

Слід зазначити, що з початку 2011 р. система безпеки на європейському континенті опинилася під тиском нових загроз і викликів. Події на Близькому Сході та у Північній Африці різко активізували безпекові питання в Європі та світі. Ці події виявилися співмірними за масштабами та глобальними наслідками з фінансово-економічною кризою 2008 р. і терористичною атакою 11 вересня 2001 р. у США.

²⁴ Проблема відносин із країнами, що безпосередньо прилягають до кордонів ЄС («європейського сусідства») була ще 2003 р. винесена в окремий підрозділ в ЄСБ серед стратегічних безпекових пріоритетів, а прийнята того ж року Європейської політика сусідства розглядалася як інструмент упровадження цього пріоритету.

Вони вплинули на безпекову ситуацію в Європі та світі, стали жорстким випробуванням для міжнародної спільноти на здатність діяти разом для протистояння новітнім загрозам. Ці події висвітили також неефективність і кволість, притаманну ЄПС, яка виявилася неспроможною попередити та пом'якшити ризики для Європи на південно-середземноморському напрямку. ЄС довелося вибудовувати нову концепцію відносин з оточенням, що, зрештою, зачіпає і «східних сусідів» ЄС, а отже, й Україну.

На тлі подій у Північній Африці проблеми «східних сусідів» ЄС, а також України у короткотерміновій перспективі позірно втратили для ЄС відносну вагу. Водночас у середньотерміновій перспективі виклики «східного сусідства» для ЄС можуть значно загостритися. Геополітична ситуація у цьому регіоні ускладнюється. В економічному вимірі до конкурентної боротьби на пострадянському просторі, крім ЄС і РФ, долучається Китай.

Попри внутрішню кризу, ЄС змушений продовжувати працювати над новою концепцією відносин з оточенням і віднайденням дієвих стимулів для стабілізації ситуації та розбудови демократичних суспільств у цих країнах. Невиконання цього завдання може перекреслити амбіції ЄС виконувати роль глобального гравця у світовій політиці й зрештою поставити під сумнів «європейський проект».

На тлі серйозної економічної та політичної кризи всередині ЄС завдання упровадження Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП), яка, за Лісабонською угодою, має детально координувати кроки Європейського Союзу на міжнародній арені і на дипломатичному, і на оборонному рівнях, посунулося на задній план. На сьогодні є цілком очевидним, що головне завдання СЗБП – уможливити дії ЄС як єдиного суб'єкта міжнародної політики, що висловлюється «одним голосом», тобто має спільну позицію всіх країн-членів із міжнародних та безпекових питань – залишається невиконаним. На сьогодні Німеччина, Франція, Велика Британія не вважають за потрібне узгоджувати власні зовнішньополітичні кроки із структурами ЄС, що викликає критику й незадоволення інших країн-членів.

Неефективність та невідповідність сучасним реаліям і концептуальних засад зовнішньої та безпекової політики (викладених у Європейській стратегії безпеки 2003 р.), і конкретних напрямів її реалізації, таких як Європейська політика сусідства (ЄПС), за останні кілька років стали очевидними, однак ефективних дій у напрямі їх удосконалення здійснено не було. У грудні 2008 р. Європейська Рада затвердила доповідь про заходи реалізації ЄСБ, проте концептуальний зміст Стратегії залишився без змін. Що ж до ЄПС, то спроби її модифікації

на той час реалізувалися у створенні Середземноморського союзу та «Східного партнерства» – двох програм для впорядкування відносин ЄС із сусідніми країнами відповідно на півдні та на сході. Проте в ЄС не з'явилося ані нових підходів до безпекової стратегії, ані принципових новацій у відносинах із сусідніми країнами. У березні 2011 р. представники ЄС розпочали дискусію про необхідність створення нової Європейської стратегії безпеки. Причому серед головних пріоритетів, що вимагають особливої уваги й нових підходів, деякі експерти на перше місце поставили питання визначення відносин із найближчим оточенням (сусідством). Дещо реформована ЄПС засвідчила, однак, що прийняті зміни, зокрема для її «східного виміру», не мають концептуального характеру і, попри заявлені наміри, не відповідають завданню радикального реформування політики сусідства. Таким чином, безпековий складник політики ЄС усупереч змісту Лісабонської угоди не підсилюється, а НАТО залишається головним складником європейської безпеки.

3. Вплив євроінтеграційних процесів на безпеку України

Попри те, що для ЄС відносини з державами Східної Європи є важливим напрямом зовнішньої політики, **Євросоюз досі не має цілісного стратегічного бачення своєї зовнішньої політики у регіоні.** Особливості східноєвропейського напрямку, що вимагають збалансування стратегії відносин із країнами Східної Європи з одного боку, та з Росією з другого, є серйозним викликом для Європейського Союзу. Динаміка розвитку політичних процесів у східноєвропейському регіоні зумовлює постійну трансформацію підходів ЄС до розвитку своєї східної політики та відкладає у часі її концептуальне оформлення. Усі ці чинники ускладнюють для України реалізацію євроінтеграційних планів.

Останнім часом до викликів «східної політики» ЄС додалися відносини деяких країн «Східного партнерства» з Китаєм, який виразно збільшує свою економічну присутність на цьому просторі, що окремо констатується у резолюції Європарламенту²⁵. Отже, картина геополітичних впливів у Європі, конкретніше на просторі східних кордонів ЄС, ускладнюється, натомість ЄС не має адекватної тактики та стратегії для відповіді на наявні й нові виклики. Для національної безпеки

²⁵ *European Parliament resolution of 7 April 2011 on the review of the European Neighbourhood Policy – Eastern Dimension* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0153+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>

України це означає збільшення різноспрямованого тиску з боку ключових міжнародних гравців.

У цій складній ситуації значення вчасного підписання Угоди про асоціацію Україна – ЄС, запланованого на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі в листопаді 2013 р., значно збільшується для обох сторін. Для України це було б особливо важливо, оскільки це стало б вирішальним кроком для виходу із «сірої зони безпеки». Як пишуть експерти, «зважаючи на те, що Україна одночасно належить до Східної, Центральної та Південно-Східної Європи, а також на масштаби економічного співробітництва й історичну близькість України і Росії, підписання в заплановані терміни Угоди про асоціацію між Україною та ЄС створило б умови для остаточної ліквідації самої можливості поновлення штучних бар'єрів у тій частині континенту, що входила до колишнього СРСР або перебувала під його контролем. Стало б можливо назавжди позбутися розташування України між Європою та Росією і протиставлення Європи – Росії»²⁶. Натомість для ЄС це можливість по суті уникнути провалу своєї «східної політики» і погіршення безпекового клімату на континенті.

²⁶ Горбулін В. Україна та стратегічні перспективи Європи: відповідь «євро-скептикам» / Володимир Горбулін, Євген Бершеда. – Дзеркало тижня. – 2013. – 17 травня.

IV. БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАГУВАННЯ НА ЗОВНІШНІ ВИКЛИКИ Й ЗАГРОЗИ

Реагування на сучасні виклики та загрози в умовах послідовного входження України у світову економічну й політичну систему та активних внутрішньополітичних демократичних перетворень потребує формування принципово нової системи національної безпеки. Вона має відповідати масштабам існуючих загроз, бути дієво інтегрованою у систему міжнародної та регіональної безпеки як їх невід'ємний складник. Для демократичної держави особливої актуальності набувають основоположні принципи захисту прав людини та верховенства права.

Зважаючи на актуальність проблеми врегулювання криз та локальних конфліктів за межами кордонів України, безпекова політика держави не може обійти питання щодо залучання її збройних сил для проведення миротворчих операцій або операцій примусу до миру і одноосібно, і у складі миротворчих підрозділів ООН, ОБСЄ, НАТО чи ЄС. Так само, як і не може ігнорувати загрозу міжнародного тероризму, протидія якому потребує застосування заходів превентивної оборони.

Для України як порівняно молодій державі не існує альтернативи входженню до глобальної системи світової економіки й політики. Україна не може перебувати в стані ізоляції, концентруючи увагу переважно на проблемах власної економіки та відмежовуючись від іншого світу. Такий шлях прирікає країну на довічне відставання від інших держав і матиме наслідком її занепад, а то й поставить у залежність від домінуючих в добу глобалізації сил. Ізольована від світових технологічних новацій країна самотужки неспроможна забезпечити прогрес і неодмінно програве.

Процес входження України у світовий простір може спиратися на реальні ресурсні можливості її економічного, соціально-політичного і духовно-інтелектуального потенціалу. Проголошена нею мета – стати стабільною демократичною державою – не тільки не суперечить принципам побудови майбутньої Європи, але навпаки, найліпшим чином узгоджуватиметься з європейською безпекою в цілому.

Розбудова державності та її системи національної безпеки має здійснюватися таким чином, щоб виключити можливість виникнення загроз національним інтересам з боку інших країн. У цьому процесі в ін-

тересах України формування стабільного та безпечного міжнародного середовища.

Реалізація цих прагнень стимулює інтеграцію України у світове співтовариство завдяки розширенню міжнародних контактів, сприяє зростанню її впливу у різних регіонах світу, розвитку торгово-економічних зв'язків і виробничої кооперації, пошуку перспективних ринків збуту продукції. Орієнтація національної стратегії розвитку на європейську цивілізаційну модель означає радикальну зміну усталеної політико-економічної системи та перехід до побудови нової економіки – складника глобальної економічної системи.

У міжнародному просторі виникають нові механізми та режими, що поєднують у собі елементи колективної безпеки та безпеки на заходах співробітництва. Вони створюються для координації зусиль у сфері протидії новим транснаціональним загрозам. Спостерігається тенденція до взаємовпливу та взаємопроникнення вже існуючих і заново створюваних багатосторонніх механізмів безпеки.

Для Української держави важливим є створення системи національної безпеки, адекватної масштабам і значенню загроз та викликів глобалізаційного типу. Без розбудови ефективної системи національної безпеки входження країни як повноправного суб'єкта у світовий політичний і економічний простір, в існуючі системи міжнародної безпеки стає проблематичним. Це є одним із найголовніших пріоритетів, що гарантують її виживання та розвиток.

Виникнення і розбудова Української держави співпали в часі з драматичними змінами біполярного світу, що утворився після закінчення Другої світової війни, з процесами формування принципово нових підходів і структур глобальної та євроатлантичної безпеки, які ще дуже далекі від завершення.

У системі функціонування будь-якої держави питання забезпечення національної безпеки завжди мають пріоритетне значення. Важливість цієї функції ще більше зростає у зв'язку з необхідністю реагування на комплекс нових глобальних викликів. Протидія глобальним деструктивним силам є найважливішим пріоритетом кожної держави. Згідно з цим вибудовується і система її зовнішньополітичних орієнтирів, відбуваються пошуки партнерів і союзників, формуються різні вектори зовнішньої та безпекової політики.

Україна зважає на те, що однією з найважливіших гарантій її суверенного розвитку та підтримання системи колективної безпеки в європейському і трансатлантичному просторі є розвинена кооперація у політичній, економічній, гуманітарній, інформаційній та військовій сферах. Підґрунтя такого співробітництва створюють процеси глобалі-

заці економічних відносин, а також посилення тенденцій взаємовпливу, необхідності узгодження позицій усіх зацікавлених сторін у питаннях можливого застосування військової сили в ситуаціях, пов'язаних із завданнями забезпечення довгострокового миру у громадянських, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктних ситуаціях.

Нейтралізація зовнішніх загроз, а також участь у нейтралізації внутрішніх і транскордонних загроз є завданням системи національної безпеки держави і має здійснюватися у координації різних силових структур країни, а також із відповідними органами інших держав, з якими є такі домовленості. На сьогодні рівень військової загрози для безпеки України можна оцінювати як відносно невисокий.

Усвідомлення національних інтересів, їх розуміння та зведення до злагодженої несуперечливої системи мусить здійснюватися за умови обов'язкового урахування сучасної геополітичної ситуації. Тільки тоді можливе чітке визначення національно-державних цілей, обґрунтування пріоритетних завдань, правильного співвідношення питань стратегії і тактики у межах обраного політичного курсу.

Найважливішим пріоритетом національного інтересу є посилення позицій країни в процесі значного економічного розвитку, тому що в процесі глобалізації виявилася майже абсолютна закономірність: жодна країна не здатна досягти серйозного економічного росту добробуту населення без зростаючого залучення у світову економіку.

У структурі національних інтересів на перший план також виходить прагнення до володіння передовими технологіями, що забезпечують сумісність із найсучаснішими засобами інформації, зв'язку і транспорту. Разом з тим глобалізація вносить свої зміни у сферу національної та міжнародної безпеки й визначення засобів протидії сучасним загрозам у будь-якій сфері.

На порядку денному виникає питання про демократизацію механізмів прийняття політичних рішень на глобальному рівні. У межах національних держав цю проблему було вирішено за допомогою механізмів колективного вибору та демократичного прийняття рішень.

Реалії національної безпеки впливають на стан безпеки інших країн та міжнародної спільноти загалом. Захист демократії, прав і свобод громадян перетворюється на міжнародну проблему, а боротьба з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю, нелегальною торгівлею зброєю та наркотиками потребує верховенства міжнародних норм права над національними. Для цього важливо напрацьовувати відповідну законодавчу базу, створювати цілком прозорі правила гри, які мають бути однаковими для всіх міжнародних гравців. Ці правила мають відобразитися і на рівні національного законодавства, і тільки

у цьому випадку ми можемо говорити про неподільний простір міжнародної безпеки.

Національна безпека зараз не може бути гарантована без тісної співпраці із впливовими міжнародними структурами безпеки субрегіонального, регіонального, трансрегіонального та глобального рівнів. Дбаючи про свою безпеку, кожна держава або група держав має більш інтенсивно включатися у процеси підтримання міжнародного порядку та стабільності, розцінюючи це як важливий складник власної національної безпеки. На перший план міжнародної співпраці виходять завдання і посилення взаємодії з іноземними партнерами, і зміцнення координаційних механізмів на внутрішньодержавному рівні.

Характер сучасних викликів є таким, що з ними неможливо ефективно боротися в межах окремої держави, а отже, збільшується роль міжнародного співробітництва. Усвідомлюючи це, протягом 90-х років Україна стверджувала себе як відповідальний член ООН, у т.ч. посідаючи у 2000–2001 роках місце непостійного члена Ради Безпеки ООН. Наша держава залишається одним із найактивніших учасників миротворчих операцій у світі.

Прийняття сучасної моделі безпеки є необхідною передумовою входження України до світової цивілізації на рівноправних засадах і основою здійснення самостійної внутрішньої та зовнішньої політики. Відсутність такої моделі спричиняє зневажливе ставлення до країни, змушеної йти у фарватері політики інших держав і посідати те місце, яке їй буде відведене.

ВИСНОВКИ

Аналіз реальних характеристик глобалізаційних процесів підводить до положення про взаємопов'язаність усіх основних складників глобалізації – глобальної економіки, міжнародної політики, світового інформаційного простору, соціально-економічного та гуманітарного розвитку людства. Внаслідок процесів глобалізації та радикальних змін у міжнародній політичній системі формується новий світоустрій, який визначатиме головні засади міжнародної стабільності загалом і безпеки кожної країни зокрема.

Провідною суперечністю глобалізаційних процесів є протиріччя між глобальними потребами світового економічного та політичного розвитку та прагненнями національних держав до збереження власної ідентичності й суверенності. Будь-яка країна, що прагне уникнути маргінального та периферійного стану, має інтенсивно включитися у глобалізаційні та інтеграційні процеси, проте не має «розчинитися» у загальному глобалізаційному просторі.

Протиріччя економічних і політичних інтересів глобальних корпорацій і держав-націй створює нові лінії напруги у міжнародній системі. Малі та слабкі країни можуть протиставити могутності глобальних корпорацій лише силу їх внутрішньої консолідації та групової регіональної інтеграції. Унаслідок нерівномірності розвитку окремих країн і регіонів дедалі більшого значення набуває формування асиметрії міжнародних відносин як небезпечне явище сучасної світової політичної системи.

Динаміка глобалізації втягує всі держави, ігноруючи їхній суверенітет, типи політичних режимів і рівень політичного розвитку. Нові актори дедалі більше підривають роль держави у сферах безпеки, економіки, комунікацій, нівелюючи її монополію на використання силових засобів. Усе це не може не відобразитися на змісті національного інтересу, основних пріоритетах його реалізації.

Перед серйозними викликами глобалізації Україна має насамперед забезпечити внутрішню збалансованість інтересів різних прошарків населення і, усвідомлюючи власні національні інтереси, виступати консолідовано перед зовнішнім світом. В умовах глобалізації Україна, позиціонуючи себе як впливового суб'єкта міжнародних відносин, має шанс використати її переваги для власного розвитку, тоді як залишаючись об'єктом дії зовнішніх сил, отримає лише її негативні наслідки.

Проблему національного розвитку України та визначення її національних інтересів слід розглядати враховуючи реальні перспективи країни у глобалізованій геополітичній структурі світу. Стратегія входу України у світовий простір має спиратися на існуючі ресурсні можливості, її економічний, соціально-політичний і духовно-інтелектуальний потенціал.

Особливістю глобалізаційних загроз та викликів є те, що вони походять із сфер, що не завжди піддаються контролю з боку держави, а на відміну від загроз геополітичного типу формуються більше позадержавними суб'єктами. Серед основних загроз і викликів глобалізаційного типу можна виокремити конфлікт цінностей, маргіналізацію певних країн і регіонів, розпад політичних утворень і виникнення «держав, що не відбулися», глобалізацію криміналу, тероризму, неконтрольоване розповсюдження зброї масового ураження та звичайних озброєнь, інформаційні технології впливу на безпеку держави, загострення локальних конфліктів, нелегальну міграцію, тощо.

Європейська інтеграція є важливим складником процесу глобалізації сучасного світу та продовження магістрального шляху модернізації західної цивілізації. Розвиток процесів консолідації Європи вимагає від європейців визначення своїх геополітичних і гео економічних інтересів на глобальному рівні та практичного формування орієнтованого на Європу гео економічного простору з відповідним включенням суміжних країн у сферу європейських інтересів. Орієнтуючись на європейську модель розвитку, Україна позиціонує себе як європейську державу, спроможну зробити вагомий внесок у розбудову європейської економічної, політичної та безпекової системи.

Проблему національного розвитку України необхідно розглядати не стільки з погляду її історичної долі та національної ідеї, скільки з урахуванням її реальних перспектив у глобалізованій геополітичній структурі світу. Стратегія посилення позицій України у міжнародній системі має спиратися на існуючі ресурсні можливості, її економічний, соціально-політичний і духовно-інтелектуальний потенціал.

На стратегічний вектор розвитку Української держави в умовах глобалізації впливають вагомі внутрішні чинники, а також зовнішні стимули і тиск з боку світових держав. Включення України у світову економічну та політичну систему, а отже, й у глобалізаційні процеси, можливе у трьох основних варіантах – самостійне (в економічному вимірі – самоізоляція та протекціонізм), через євразійську геополітичну модель (повернення під економічний контроль старого центру – Росії) та завдяки європейській інтеграції (розвиток демократії та ринкової економіки). У цьому контексті європейська інтеграція України має

значення як найбільш ефективний засіб її включення у глобалізаційні процеси та систему міжнародної безпеки на максимально сприятливих для її розвитку умовах.

Регіональну політику України у глобалізаційному контексті можна вважати компліментарною до євроінтеграційних прагнень спробою набути переваг у світовому політичному й економічному просторах способом створення локальних схем співробітництва, у яких вона займала б лідерські позиції. Але Україна, з огляду на рівень активної регіональної політики, все ж проводить її недостатньо інтенсивно і послідовно, а коли з боку деяких інших країн виникає потужний супротив її регіональним ініціативам, вона занадто легко піддається зовнішньому тиску та втрачає здобуті позиції. Потенціал регіонального співробітництва на усіх рівнях – від двосторонніх форм взаємодії до багатосторонньої співпраці у межах міжнародних організацій (за умов його повнішого розкриття) надає країні додатковий важелі протидії викликам глобалізації.

Перед серйозними викликами глобалізації країна має насамперед забезпечити внутрішню збалансованість інтересів різних прошарків населення і виступати консолідовано перед зовнішнім світом.

Визначення системи національних інтересів України має урахувати і її історичний досвід національного та державного розвитку, і всі аспекти сучасної геополітичної, історико-культурної, цивілізаційної ситуації, повний спектр питань економічного, політичного, соціального та духовно-інтелектуального життя. З урахуванням цього Україна має виробити власну модель орієнтації у світовому просторі, власний погляд на події, які відбуваються у світі, на близьке і далеке оточення, з яким вона взаємодіє як самостійний суб'єкт міжнародних відносин. В умовах глобалізації Україна має шанс використати переваги моделі для власного розвитку, тоді як залишаючись об'єктом дії зовнішніх сил, вона отримує переважно негативні її наслідки.

Для Української держави важливе створення системи національної безпеки, адекватної масштабам і значенню загроз і викликів глобалізаційного типу. Це є також одним із найголовніших пріоритетів, що гарантують її виживання та розвиток в умовах глобалізації. Без розбудови такої системи входження країни як повноправного суб'єкта у світовий політичний і економічний простір, в існуючі системи міжнародної безпеки стає проблематичним. На національному рівні це означає посилення внутрішніх спроможностей щодо протидії глобалізаційним викликам і загрозам, на міжнародному – формування кооперативних та інтеграційних систем співробітництва.

Наукове видання

Парахонський Борис Олександрович
Яворська Галина Михайлівна
Резнікова Ольга Олександрівна

**МІЖНАРОДНЕ БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ:
ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ
НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

Літературний редактор: *І. В. Куниціна*
Коректор: *І. В. Куниціна*
Верстання: *І. В. Куниціна*

Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 3,25
Тираж 200 пр. Зам. ***

ПП «Вид-во «ФЕНІКС»
вул. Шутова 13 Б, м. Київ, 03680
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК